

PAPER DETAILS

TITLE: YÜZÜNCÜ YILINDA TÜRKİYE DEMOGRAFISI

AUTHORS: Cenk Beyaz

PAGES: 57-85

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3517694>

Geliş Tarihi : 05.11.2023
Kabul Tarihi : 22.04.2024

 [https://doi.org/ 10.20304/humanitas.1386262](https://doi.org/10.20304/humanitas.1386262)

Beyaz, C. (2024). Yüzüncü yılında Türkiye demografisi. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 57-85. [https://doi.org/ 10.20304/humanitas.1386262](https://doi.org/10.20304/humanitas.1386262)

YÜZÜNCÜ YILINDA TÜRKİYE DEMOGRAFİSİ

Cenk BEYAZ¹

ÖZ

Bu çalışmada Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yüz yıllık süre içerisinde Türkiye'deki nüfus yapısına, politikalarına ve hareketliliğine odaklanılacaktır. Yeni ulus devlete; savaş, göç, hastalık vb. sebeplerle azalan ve dağınık halde bulunan kırsal bir toplum miras kalmıştı. Kaybedilen topraklardan anakaraya gelen Türk ve Müslüman unsurlar Türkiye'nin nüfus yapısını da meydana getirmeye başlamıştı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluşu itibarıyla "nüfus artışı ekonomik kalkınmayı destekler" görüşü ekseninde nüfusu arttırmaya ve doğumları teşvik etmeye yönelik pro-natalist politikalar benimseyerek doğurganlığın arttırılmasını ve Türk ve Müslüman unsurların Türkiye'ye gelişlerini teşvik etmiştir. Bu doğrultuda gebeliği önleyici yöntemlerin üretilmesini, ithalini, uygulamasını ve gebeliğin isteyerek düşükle sonlandırılmasını suç olarak kabul eden yasal düzenlemelere gidilmiştir. Aynı zamanda çok sayıda çocuk sahibi olmak doğrudan ya da dolaylı bir şekilde özendirilmiştir. Ücretsiz doğumevlerinin kurulması, yasal evlenme yaşının erkekler için 18'den 17'ye, kadınlar için ise 17'den 15'e indirilmesi desteklenmiştir. 1960'lardan itibaren ise planlı döneme geçişle birlikte nüfusu azaltıcı ve doğumları kontrol edici (anti-natalist) politikaların benimsendiği görülmektedir. Böylelikle "nüfus artışı ekonomik kalkınma önünde engeldir" görüşü doğrultusunda nüfus politikaları hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu minvalde 557 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun ile gebeliği önleyici yöntemlerin satışı, ithali ve uygulaması yeniden yasal hale getirilmiştir. 1983 yılında kabul edilen 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun ile ise onuncu haftaya kadar gebeliklerin isteğe bağlı olarak sonlandırılması ve kadın ve erkeklerin tüplerinin bağlanması yasallaştırılmıştır. 2008 yılından itibaren "en az 3 çocuk" söylemiyle dikkat çeken nüfus arttırıcı politikalar tekrardan işler hale gelmiştir. Doğum ve ölüm eksenli artış ve azalışların yanı sıra uluslararası kitlesel göçler sebebiyle meydana gelen nüfus hareketliliği de Türkiye'nin yüz yıllık demografik serüveninin son yıllarına damgasını vurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, nüfus politikaları, doğurganlık, pro-natalist, anti-natalist, göç.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, cenkbeyaz@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5012-9839>

Date Received : 05.11.2023

Date Accepted : 22.04.2024

 [https://doi.org/ 10.20304/humanitas.1386262](https://doi.org/10.20304/humanitas.1386262)

Beyaz, C. (2024). Demography of Türkiye in a century. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic), 57-85. [https://doi.org/ 10.20304/humanitas.1386262](https://doi.org/10.20304/humanitas.1386262)

DEMOGRAPHY OF TURKIYE IN A CENTURY

Cenk BEYAZ¹

ABSTRACT

This study will focus on the population structure, policies and mobility in Türkiye within a period of one hundred years since the foundation of the Republic. The new nation-state inherited a rural society that had been reduced and disorganised due to war, migration, disease, etc. The Turkish and Muslim elements coming to the mainland from the lost territories began to form the population structure of Turkey. Since its foundation, the Republic of Türkiye has adopted pro-natalist policies to increase population and encourage births on the axis of the view that "population growth supports economic development" and encouraged the increase of fertility and the arrival of Turkish and Muslim elements to Türkiye. In this direction, legal arrangements have been made to criminalise the production, importation and application of contraceptive methods and the termination of pregnancy by voluntary abortion. At the same time, having many children is directly or indirectly encouraged. The establishment of free maternity homes and the lowering of the legal marriage age from 18 to 17 for men and from 17 to 15 for women were supported. From the 1960s onwards, with the transition to the planned period, it is observed that policies to reduce population and control births (anti-natalist) have been adopted. Thus, population policies started to be implemented in line with the view that "population growth is an obstacle to economic development". In this respect, the Law No. 557 on Population Planning re-legalised the sale, import and application of contraceptive methods. Law No. 2827 on Population Planning adopted in 1983 legalised the voluntary termination of pregnancies up to the tenth week and the tubal ligation of women and men. Since 2008, the population-increasing policies that attracted attention with the discourse of "at least 3 children" have become operational again. In addition to increases and decreases in births and deaths, population mobility due to international mass migration has also marked the last years of Türkiye's hundred-year demographic adventure.

Keywords: Population, population policies, fertility, pro-natalist, anti-natalist, migration.

² Assist. Prof., Istanbul Medeniyet University, Faculty of Letters, cenkbeyaz@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5012-9839>

Giriş

Bu çalışma, Cumhuriyet'in yüzüncü yılında Türkiye'nin demografik değişim serüvenini ele almayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken demografinin temel bileşenlerini meydana getiren nüfusun ne kadar olduğu, ülke içerisindeki dağılımı, yüz yıl içerisindeki sayısal ve yapısal değişimi ele alınmaktadır. Nüfusu meydana getiren esas unsurlar olan doğum, ölüm ve göç hareketlilikleri ise bu metnin odaklandığı temel meselelerdendir. Bunlar yapılırken elde edilebilen verilerle geçmişe dönük karşılaştırmaların yapılması esas alınmıştır. Aynı zamanda nicel değişimlerin ardındaki toplumsal, hukuki, iktisadi ve siyasi sebepler izah edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra demografik araştırmaların öngördüğü bazı nüfus projeksiyonları da paylaşılarak Türkiye nüfusunun geleceğine ilişkin tahminler tartışılmıştır.

Türkiye, yüz yıllık Cumhuriyet yönetiminin arka planında yer alan köklü bir devlet geleneğine sahip olan, İmparatorluk'tan ulus devlet rejimine geçiş yapan bir ülke olarak nüfus yapısına uzunca müddet şekil vermeye çalışan bir görünüm arz etmiştir. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne devreden kırsal nüfusun günümüz itibarıyla kent merkezli bir hal alması, yaygın tarımsal faaliyet yerine hizmet, sanayi ve inşaat sektörlerindeki işlerin ağırlık kazanması gibi değişim ve dönüşümler bu çalışmanın dikkatle üzerinde duracağı konulardandır. Bu hususta nüfusunu arttırmak zorunda olan yeni kurulmuş bir ulus devletten ilerleyen süreçte dünyada cereyan eden doğumları engelleyici (anti-natalist) politikaların da etkisiyle nüfus politikalarında değişime giden ancak 2000'li yıllarla birlikte tekrar doğumları teşvik edici (pro-natalist) politikalara yönelen bir Türkiye ile karşı karşıya bulunmaktayız. Türkiye, bu bağlamda sahip olduğu jeopolitik ve stratejik konum açısından bilhassa komşusu olduğu ülkelere göre nüfusunu diri tutmayı ve ilerleyen süreçte nüfusunu 100 milyonun ötesine taşımayı hedeflemektedir.³

Günümüz için nüfusun nicelik olarak fazla olması olumlu olarak görülse de sahip olunan nüfusun hayatını kamu düzeni ve sağlığı koşullarında sürdürülebilmesi de önem arz etmektedir. Bu hususta nüfusun nicelik olarak bilinmesi belirli düzeylerde devletlerin ihtiyaçlarını karşılama da politika geliştirebilmek için tek başına yeterli olamamaktadır. Bu hususta devlet çatısı altında işlev gören istatistik ve demografi alanlarına mahsus araştırma kurumları ön plana çıkmaktadır. Gelişen teknolojik imkanlarla bu türden veri elde etme süreçleri çok daha etkili bir şekilde yürütülebiliyorken daha eski tarihlerde bu durum çok daha basit yöntemlerle icra edilmeye çalışılıyordu. Ancak günümüzde çok farklı yöntemlerle ve teknolojik imkanlarla kamu ve özel sektör paydaşları tarafından nüfusa ilişkin çalışmalar yürütülebilmektedir. Bu çalışma nüfus verisinin elde edilmesine yönelik yöntemlere ve bu hususta kullanılan güncel teknolojik imkanlara da odaklanmaktadır.

Nüfusundan haberdar olabilen, çocuk, genç ve yaşlı gibi yaş gruplarının ne durumda olduklarını, dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının neler olduğunu bilebilen devletler nüfuslarının dengeli bir biçimde hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan politikaları üretebilmektedirler. Bu hususta nüfusun artırılmasına ve azaltılmasına yönelik olarak en önemli unsurlardan olan doğurganlık, devletlerin temel politika oluşturucu alanlarından.

³ Bu husus hakkında detaylı bilgi için bkz.

https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/6796/Yeni+nufus+projeksiyonuna+gore+Türkiye+100+milyonu+nasil+asiyor_
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyenin-nufusu-20-yil-sonra-100-milyon/1527667> (Erişim: 15.08.2023).

Nüfus yahut demografi çalışmalarında göç konusu da Türkiye'nin yüz yıllık serüveninde ön plana çıkan meselelerden birini teşkil etmektedir. Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte ulus-devlet kıstaslarına göre nüfusa ihtiyaç duyan Türkiye, nüfus mübadelesiyle Türk olmayan gayrimüslim nüfusun ülke dışına çıkarılmasıyla Türk ve Müslüman nüfusu ülke sınırları içerisine dahil etme politikası izlemiştir. Osmanlı Devleti'nin yitirdiği topraklardan anakaraya gelen Türk ve Müslümanların yanı sıra 1950'lerden itibaren ülke içinde bir iç göç hareketliliği vuku bulmuştur. İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlere göç eden yahut kısa süreli olarak gurbete çıkan insanların yanı sıra 1960'lardan sonra Almanya başta olmak üzere bazı Avrupa ülkeleriyle yapılan karşılıklı anlaşmalar çerçevesinde⁴ önceleri dönüşümlülük (rotation) ilkesi (Abadan-Unat, 2002, s. 44) ile ancak ilerleyen yıllarda kalıcı bir biçimde Türkiye'den Avrupa'ya genel haliyle emek göçü gerçekleşmiştir.

Bu türden hareketliliklerin haricinde Türkiye, Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları arasında bir geçiş (transit) ülkesi olması, dünyanın her yerinden farklı taleplere sahip insanların kolayca yaşayabilecekleri özellikler ihtiva etmesiyle başta komşu ülkeleri olmak üzere birçok ülkeden insanı düzenli ya da düzensiz, yasal ya da yasa dışı biçimlerde sınırları içerisine alabilmektedir. Bu süreç bilhassa 2011'de Arap ülkelerinde Arap Baharı adıyla cereyan eden ayaklanmalar neticesinde Suriye'de başlayan iç savaş sebebiyle ülkemize çoğunluğu geçici koruma statüsüyle gelen Suriyelilerin göçü ile çok daha belirgin bir hal almıştır. İlk zamanlar muhacir-ensar söylemi ile dile getirilen, Suriyelilerin misafir olarak görüldüğü dönemden, Türkiye'nin dünya çapında en fazla sayıda sığınmacıya ev sahipliği yaptığı⁵ bir görünüme dönüşen bir vaziyet ortaya çıkmıştır. Son yıllarda Türkiye'nin dahil olduğu coğrafyada yer alan ülkelere artan çatışma, şiddet ve benzeri durumlar o ülkelere insanların çoğu kez Türkiye üzerinden daha Batı'daki ülkelere gitmeye çalışmaları neticesinde Türkiye'yi transit (geçiş) ülke haline getirmeleri, aynı zamanda gidemeyenler için ise hedef ülke haline dönüştürmeleri söz konusu olmaktadır.

Göç hareketlilikleri beraberinde yeni doğumları da mümkün kılmaktadır. Bu durum göç hareketliliğine maruz kalan ülkelerin demografik yapılarını dönüştürücü bir mahiyettedir. Bilhassa sosyo-ekonomik düzeyi hedef ülkeye göre daha düşük seviyelerde olan, doğurganlık eğilimleri fazla olan insanların göç hareketlilikleri belirli sürelerde hedef ülkelerdeki doğum oranlarını diri tutabilmektedir. Türkiye için bu durum başka ülkelere gelenler için öne sürülebilmekte iken ayrıca iç göç hareketliliği neticesinde kırdan kente gerçekleşen hareketlilik bağlamında kentlerin daha da kalabalık hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Bu genel görünüme rağmen Türkiye, son yıllarda bir önceki yıllara göre nüfusu azalarak artan, nüfusun yenilenmesinin alt eşikini temsil eden toplam doğurganlık hızı yenilenme seviyesi olan 2,1'in

⁴ “Avusturya, Hollanda ve Belçika ile 1964'te; Fransa ile 1965'te; İsveç ve Avustralya ile 1967'de; İngiltere ile 1961'de; İsviçre ile 1971'de; Danimarka ile 1973'te ve Norveç ile 1981'de imzalandı” (İçduygu ve Sirkeci, 1998, s. 255).

⁵ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK-UNHCR) verilerine göre Türkiye, 3,6 milyon kişi ile en fazla sayıda sığınmacıya ev sahipliği yapmaktadır. Türkiye'yi 3,4 milyon mülteciyi barındıran İran takip etmektedir. Bu hususta daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/> (Erişim: 15.08.2023). İran'ın bu denli yüksek sayıda mülteciye ev sahipliği yapması, İran'ın batısına doğru gitmeyi hedefleyen göçmenlerin Türkiye'deki mevcut göçmen sayısını arttırabileceği ihtimali unutulmamalıdır.

altında seyreden (1,62: 2022)⁶ ve aynı zamanda giderek yaşlanan (yüzde 9,9: 2022)⁷ bir nüfus yapısına doğru evrilmektedir. Demografik geçiş (demographic transition) yaklaşımı⁸ bağlamında yüksek doğum ve ölüm oranlarından düşük doğum ve ölüm oranlarına geçişi ifade etmesi bakımından son evrelerde yer aldığı ifade edilen (Eryurt vd., 2013, s. 130) Türkiye’de bu nüfus yapısının meydana gelmesinde sürekli bir biçimde değişen toplumsal, iktisadi, siyasi ve hukuki unsurların etkisi göz ardı edilmemelidir. Bu yaklaşıma yapılan temel eleştirilerde belirtildiği üzere, her ülke hatta ülke içerisindeki şehir, bölge ve benzeri birimler aynı anda ve doğrultuda nüfusun dönüşümü trendi içerisine dahil olmamaktadırlar (Güllüoğlu, 2020, s. 93).

Bu çalışma yüz yıllık süreç içerisindeki nüfusa ilişkin nicel verileri karşılaştırmalı olarak vermekle birlikte değişimi meydana getiren etkenleri de tartışmaktadır. Bu doğrultuda çalışmaya Osmanlı Devleti’ndeki nüfusa ilişkin bilgilerin izah edilmesiyle başlanarak Cumhuriyet dönemi itibarıyla nüfusa yönelik oluşturulan politikalar ve hukuki düzenlemeler üzerinde durulmaktadır. Nüfus bilgisinin yüz yıllık süreç içerisinde nasıl elde edildiği ve gelişen teknolojik imkanlarla sürecin nasıl sürdürüldüğü anlatılmaktadır.

Cumhuriyet Öncesi Dönemde Nüfus

Günümüz modern nüfus sayım işlemlerinin aksine Osmanlı döneminde nüfusa dair bilgiye sahip olmanın esas amacı vergilerin daha etkin biçimde toplanabilmesi ve askere gidecek olan erkeklerin belirlenebilmesiydi (Karpas, 2010). Türkiye’de istatistiğin bir kurum olarak öncülü kabul edilen Defterhâne’nin kurulmasına⁹ ve 1831 yılında Ceride Nezâreti¹⁰ bünyesinde nüfusa ilişkin çalışmaların yürütülmüş olmasına rağmen bugünkü anlamda nüfusun bilgisini elde etmeyi amaçlamayan yöntemler ile farklı amaçlar için tapu, temettuat, tereke, tahrir defterleri, kadı sicilleri ve salnameler¹¹ (yıllıklar) tutulmuştur (Elibol, 2007; Karpas, 2010; Bozkurt, 2011; Güneş, 2014). Böylelikle büyük ölçüde erkekleri ve haneleri sayan bir mantık çerçevesinde askere alınmayan ve çoğu halde mülk kaydı olmayan kadınlar, çocuklar ve engelliler sayımların bileşeni olmamışlardır (Karpas, 2010, s. 15).

Günümüzde ileri teknolojilerle gerçekleştirilen nüfus sayımı ve benzeri çalışmalarda dahi kabul edilebilir eksikliklerin olmasına rağmen Osmanlı döneminde öncelikle erkeklerin

⁶ “Toplam doğurganlık hızı, bir kadının doğurduğu dönem olan 15-49 yaş grubunda doğurabileceği ortalama çocuk sayısını ifade etmektedir. Toplam doğurganlık hızı, 2001 yılında 2,38 çocuk iken 2022 yılında 1,62 çocuk olarak gerçekleşti. Yani, bir kadının doğurduğu dönem boyunca doğurabileceği ortalama çocuk sayısı 2022 yılında 1,62 oldu. Bu durum, doğurganlığın nüfusun yenilenme düzeyi olan 2,10’un altında kaldığını gösterdi.” Detaylı bilgi için bkz. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2022-49673#:~:text=\(Erişim: 15.08.2023\).](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2022-49673#:~:text=(Erişim: 15.08.2023).)

⁷ “Yaşlı nüfus olarak kabul edilen 65 ve daha yukarı yaştaki nüfus oranı, 2017 yılında %8,5 iken, 2022 yılında %9,9’a yükseldi.” Detaylı bilgi için bkz. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Ya%C5%9F%C4%B1lar-2022-49667&dil=1#:~:text=\(Erişim: 15.08.2023\).](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Ya%C5%9F%C4%B1lar-2022-49667&dil=1#:~:text=(Erişim: 15.08.2023).)

⁸ “Frank W. Notestein tarafından olgunlaştırılan yaklaşım, modernleşme teorisine paralel olarak nüfusların sahip oldukları yüksek ölüm ve doğum oranlarından düşük ölüm ve doğum oranlarına doğru gerçekleşen dönüşüme odaklanmaktadır.” Detaylı bilgi için bkz. (Yüceşahin, 2011).

⁹ Defterhâne’nin kuruluş tarihi TÜİK’in internet sitesinin tarihçe kısmında 1389 olarak belirtilmesine rağmen Erhan Afyoncu’ya göre, bu kurumun kuruluş tarihi tam olarak bilinmemektedir. Detaylı bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/defterhane> (Erişim: 15.08.2023).

¹⁰ “1826’da Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra yeni ordu kurma çalışmaları başlayınca memleketin vergi ve insan potansiyelinin tespit edilmesi gereği ortaya çıktı. 1830’da bütün memleket sahilinde nüfus sayımı ve emlak tespiti yapılması kararlaştırılarak derhal uygulamaya geçildi. ... Ceride Muhasebesi yeniden teşkilatlandırılarak 1831’de Ceride Nezâreti kuruldu.” Detaylı bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ceride-nezareti> (Erişim: 15.08.2023).

¹¹ “Devlet-i Âliye Salnameleri ya da kısaca salname olarak bilinen imparatorluk yıllıkları, düzenli olarak yayımlanmış 66 ciltten oluşur. 1847’den 1918 yılına kadar düzenli olarak yayımlanan salnamelerin yalnızca Birinci Dünya Savaşı sırasında yayımlanmamış olduğunu görüyoruz. Vilayet salnameleri ise yaklaşık 1868 yılından itibaren yayımlanmaya başlamıştır.” (Karpas, 2010, s. 37, 51-53).

sayılıyor oluşu, bunun yanı sıra uzun süreler devam eden savaşların, afetlerin ve ölümcül hastalıkların varlığı da nüfusun tam olarak bilinmemesine sebebiyet vermektedir. Büyük insan hareketliliğine neden olan savaşların ve afetlerin etkisiyle nüfusun yer değiştirmesi ve çare bulunamayan hastalıklar nedeniyle azalması Osmanlı yönetimlerinin istemedikleri durumlardandı. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti için azalma eğiliminde olmayan, sağlıklı, devletin ahenkli insicamına aykırılık teşkil etmeyecek, kontrol ve idare edilebilen bir nüfus yapısı bir zenginlik kaynağı olarak önem arz etmekteydi (Karpat, 2010).

Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan en geniş sınırlara ulaştığı 18. yüzyıla kadar nüfusunun artma eğiliminde olduğu ifade edilmektedir (İnalcık, 2000). Bu tarihlerden itibaren kaybedilen topraklardan gelen Türk ve Müslüman unsurlar Osmanlı Devleti'nin daha önceden sahip olduğu heterojen nüfus yapısını giderek daha homojen bir hale dönüştürmeye başlamıştır. Uzunca süreler birçok cephede devam eden savaşlar sebebiyle nüfusun azaldığı, afet ve salgın hastalıklardan dolayı çok sayıda ölümün gerçekleştiği bilinmektedir (İpek, 2022, s. 173-176).

Tıpkı günümüzde olduğu gibi eski tarihlerde de Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu başta Anadolu olmak üzere birçok bölge yoğun göç hareketliliği ile karşılaşmıştır. Çoğu durumda tespiti mümkün olmadığı düşünülerek Osmanlı demografisinin doğru anlaşılabilmesi için göç etkenine dikkatle yaklaşılması gerekmektedir (Karpat, 2010, s. 590). Ağırlıklı olarak 18. ve 20. yüzyıllar arasında meydana gelen savaşlar neticesinde Kuzey Afrika, Kırım, Kafkaslar ve Balkanlardan Osmanlı topraklarına çok sayıda muhacir ve mülteci sığınmak zorunda kalmışlardır (İpek, 2022, s. 161). Bunlar arasında başta Müslüman ve Türk muhacir ve mülteciler olmak üzere gayrimüslim tebaadan olanlar da yer almaktaydı. Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile başlayan süreçle birlikte 1914'e kadar Kırım Türkleri, Rusların Kafkasya'da izlediği politika ve eylemler sebebiyle Çerkes nüfus, Kuzey Afrika'da Fransız işgaliyle Cezayirliler ve Tunuslular, 1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Müslüman nüfus, Boşnak ve Girit muhacirleri, Trablusgarp ve Bingazi mültecileri, Balkan Savaşları sebebiyle yer değiştirmek zorunda kalan Türk ve Müslüman unsurlar Osmanlı'nın hakimiyet bölgelerine göç etmek durumunda kalmışlardır (İpek, 2022, s. 163-168). Türk ve Müslüman unsurların dışında gayrimüslim mültecilerin sığındıkları devletlerden biri olan Osmanlı Devleti'ne Macar ve Leh mültecileri, Yahudi mülteci ve yerleşimciler, Rumlar, Bulgarlar ve Ermeniler göç etmek zorunda kalmışlardır (İpek, 2022, s. 168-172). Farklı bölgelerden gelenlerin iskânı için de politikalar geliştiren Osmanlı Devleti, kitlesel ölçekte insan hareketliliğini kontrol edebilmek için "Muhacirîn Komisyonu" oluşturmuştur. Bunun yanı sıra geçici iskân bölgeleri ilan edilerek fakirlerin yol masrafları devlet tarafından karşılanmış, devlete ait yapılarda ya da kira karşılığı sivil halka ait meskenlerde göçmenler barındırılmıştır. Bunun dışında ise daimi iskân ile nitelikli göçmenin iskânı mümkün hale getirilmiştir (İpek, 2022, s. 177, 178).

Çoğu zaman savaş ve benzeri sebeplerle göçmenlerin yoğunlaştığı Osmanlı Devleti aynı zamanda göç veren bir devlet olma özelliğine de sahipti. Bilhassa 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başları itibarıyla ABD'de ve Amerika kıtasında belirginleşen yeni dünya¹² çok sayıda insan için göç edilecek veyahut belirli süreler için çalışıp gelir elde edilebilecek bir yer olarak görülmeye başlanmıştı. Bu hususta Osmanlı sınırları içerisinde yer alan Türk, Müslüman ve

¹² Karpat'a göre, yeni dünyaya göçün kaynağı Suriye ve daha az ölçüde de olsa Güneydoğu Anadolu'ydu (Karpat, 1985, s. 175).

gayrimüslim tebaanın göçü söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin dış göç hususundaki genel politikası tebaasının yurt dışına çıkmasını arzu etmeyen dolayısıyla insan sermayesini kaybetmek istemeyen bir fikre dayanmaktaydı. Çünkü dönemi itibarıyla erkeklerin göç etmesi durumu asker ve vergi kaybına sebebiyet vermekteydi (Baycar, 2022, s. 226). Dışarıya göç hareketini kontrol etme amacıyla sıklıkla başvurulmuş kanuni yöntem 14 Şubat 1867 tarihinde kabul edilen Pasaport Nizamnamesi olmuştur. Aynı zamanda 27 Şubat 1841'de çıkartılan Men-i Murur Nizamnamesi ile Osmanlı toprakları içindeki hareketlilik de mürur tezkeresi denilen bir izne tabi¹³ olmuştur (Çadırcı'dan akt. Baycar, 2022, s. 227, 229). 1869 yılında Taabiyet (Vatandaşlık) Kanunu yürürlüğe konularak ülke dışına göçü engelleyici, azaltıcı ve caydırıcı tedbirler alınmak istenmiştir. Ancak uzun ömürlü bir devlet olan Osmanlı için dış göç politikalarının genel başarısından bahsetmek pek mümkün değildir. Bu hususta politikadan çok zamanın değişen şartlarına göre reaksiyoner bir biçimde gelişen "tutum" veya "tavır"dan söz etmek mümkündür (Baycar, 2022, s. 249).

Osmanlı Devleti'nde çağımız yöntemlerine en yakın biçimlerde ilk nüfus sayımı II. Mahmud döneminde 1831'de yapılmıştır.¹⁴ Daha öncesinde 1827-1829 yılları arasında nüfus sayımı yapılmak istense de Osmanlı-Rus Savaşı bu çabanın neticelendirilmesine engel olmuştur (Karpas, 2010, s. 39; Güneş, 2014, s. 222, 226; Aysan, 2022, s. 2). 1877-1878'de Osmanlı sınırları dahilindeki nüfus, 13 milyonu aşkın sayıdadır. Batı'daki kaynaklara göre, bu sayı 16 milyona yaklaşmaktadır. 1906'da ise nüfus, 15 milyon 518 bin 478'i Müslim, 5 milyon 379 bin 139'u gayrimüslim olmak üzere toplam 20 milyon 897 bin 617 olarak belirlenebilmiştir. II. Abdülhamid döneminde ülke sınırları daralmasına rağmen nüfusun 5 milyon civarında arttığı ve bu artışın kaynağının kaybedilen topraklardan gelen 1,5 milyon civarındaki Türk muhacir olduğu ifade edilmektedir (İpek, 2022, s. 179). Karpas, 19. yüzyılın başı için toplam Osmanlı nüfusuna dair yapılan tahminin 14 ile 23 milyon arasında ifade edildiğini ancak ona göre, tahmin edilen en yüksek rakamın toplam nüfusun 10 ila 12 milyonun altında kalacağını (Karpas, 2010, s. 75). Karpas, Memalik-i Osmaniyye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki (İstanbul, 1919) verilerine dayanarak 1906-1907 yıllarındaki Osmanlı nüfusunu toplamda 20 milyon 884 bin 630 kişi olarak belirtirken (Karpas, 2010, s. 355); 1914 yılına ait nüfus verisini de 18 milyon 520 bin 16 kişi olarak ifade etmiştir (Karpas, 2010, s. 399).

1912-1922 yılları arası Osmanlı Devleti ve toplumu için birçok cephede sürdürülen yoğun bir savaş dönemidir. Birinci Dünya Savaşı sürecinde ülke nüfusunda hareketlenmeler olmuştur. Savaş bölgelerindeki Türk ve Müslüman unsurlar mülteci ve muhacir durumuna düşmüşlerdir. Savaşlar sebebiyle erkek nüfusu belirgin bir biçimde azalmıştır. 15-65 yaş grubundaki insanların büyük bir kısmı ya şehit olmuş ya da sakat kalarak çalışamaz hale gelmiştir. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra 1927'deki ilk nüfus sayımına göre, Türkiye'nin toplam nüfusu 13 milyon 648 bin 270 olmuştur.¹⁵ Bu nüfusun yaklaşık olarak yüzde 8'ini dul kadınlar

¹³ Bu uygulama 1909 yılından itibaren değiştirilmiştir. Tezkire-i Osmani'nin (kimlik kartı) ibraz edilmesiyle Osmanlı sınırları içerisinde bir yerden bir yere gitmek mümkün olmuştur (Baycar, 2022, s. 243).

¹⁴ Karpas'a göre (2010, s. 43, 67, 70), "modern anlamda ilk kez 1831 yılında yapılmaya başlanan sayım, Osmanlı idaresi açısından başlı başına bir amaç değildi. Osmanlı yönetiminin asıl amacı, Müslüman olmayanlara şahsi vergi uygulaması getirmek ve yetişkin Müslüman erkekleri orduya almak üzere nicel bir temel oluşturmaktır. ... Bu sayımda yalnızca erkekler sayılmıştı. ... Düzeltilmemiş sayım sonuçlarına göre, toplam erkek nüfusu 3 milyon 722 bin 738 idi. Bu rakam, kadınlar da dahil edilmek üzere iki ile çarpıldığı takdirde, toplam Osmanlı nüfusunu 7,5 milyon verecektir ki bu bile asıl sayının çok altındadır."

¹⁵ "1927'de erkek nüfus, 6 milyon 563 bin 879 kişi iken kadın nüfus ise, 7 milyon 84 bin 391 kişi olmuştur." [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Population-and-Housing-Census-2021-45866#:~:text=\(Erişim: 16.08.2023\).](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Population-and-Housing-Census-2021-45866#:~:text=(Erişim: 16.08.2023).)

oluşturmuştur. Savaşlar sürecinde kaybedilen Müslüman nüfusun ise en az 2,3 milyon olduğu tahmin edilmektedir (İpek, 2022, s. 181-182).

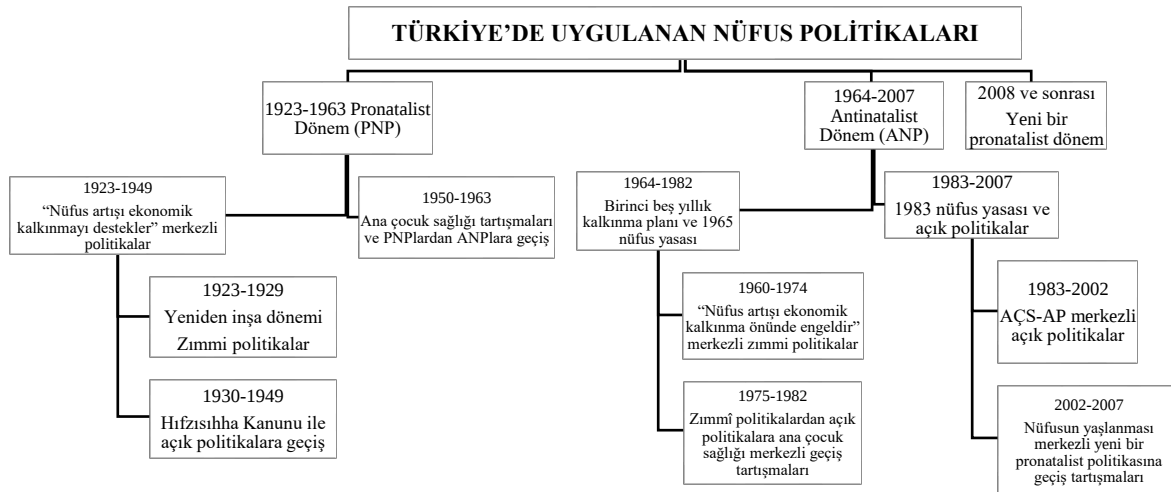
Osmanlı Devleti’nden yeni ulus devlete geçişte, nüfusun arttırılmasına ve erkek emek gücüne ihtiyaç duyan kırsal alanda hayatlarını sürdüren bir nüfus bakiye kalmıştır. Bu hususta Cumhuriyet yönetimi uzunca müddet doğumları teşvik edici (pro-natalist) politikalar benimseyerek yeni bir ulus devlet inşası sürecinde nüfusun yapısını geliştirmek için gerekli hukuki düzenlemeleri yürürlüğe koymaya çalışmıştır.

Nüfusa İlişkin Politikalar ve Hukuki Düzenlemeler

Nüfusa ihtiyaç duyan yeni bir ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca, doğumları teşvik edici (pro-natalist) ve önleyici (anti-natalist) politikalar dalgalı bir biçimde günümüze kadar sürdürülmüştür. Cumhuriyet’in yüz yılı dikkate alındığında izlenen nüfus politikaları en genel biçimde üç dönem çerçevesinde ele alınabilir.¹⁶

- 1) 1923-1963 yılları arasındaki doğumları teşvik edici (pro-natalist) politikalar dönemi,
- 2) 1964-2008 yılları arasındaki nüfusu azaltıcı, doğumların artmasını engelleyici (anti-natalist) politikalar dönemi,
- 3) 2009’dan itibaren “en az 3 çocuk” söylemi ile belirginleşen nüfusun arttırılmasına (pro-natalist) yönelik alınan tedbirler ve uygulamalar kapsamındaki politikalar.

Yeni ulus devletin nüfusa ihtiyaç duyması ve bunun için gerekli politikaları işler hale getirebilmesi adına öncelikle sahip olunan nüfusun bilinmesi gerekmektedir. Bu hususta 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımından önce 1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuştur (Tamer ve Çavlin Bozbeyoğlu, 2004, s. 74). Buna göre, Türkiye’nin toplam nüfusu 13 milyon 648 bin 270 olmuştur.¹⁷

Şekil 1. Türkiye’de uygulanan nüfus politikalarının dönemleştirilmesi (Eryurt vd., 2013, s. 132)

¹⁶ Nüfus politikalarının dönemleştirilmesine ilişkin çok daha fazla bilgi için bkz. (Can, 2023).

¹⁷ “1927’de erkek nüfus, 6 milyon 563 bin 879 kişi iken kadın nüfus ise, 7 milyon 84 bin 391 kişi olmuştur.” [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Population-and-Housing-Census-2021-45866#:~:text=\(Erişim: 16.08.2023\).](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Population-and-Housing-Census-2021-45866#:~:text=(Erişim: 16.08.2023).)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze değin sürdürdüğü nüfus politikalarının ilk dönemini teşkil eden 1923-1963 yılları arasındaki süreç, doğumları teşvik edici (pro-natalist) politikaları ve düzenlemeleri içermektedir. Bunun için birtakım yasal düzenlemelerle nüfusun arttırılmasına gayret gösterilmiştir. Bu yıllar arasındaki süreçte Türk Ceza Kanunu'nda (1926) kürtaj ve çocuk doğumunu mümkün kılmayacak işlemler ağır ceza kapsamında değerlendirilmiş, yine Türk Medeni Kanunu'nda (1926) erkekler ve kadınlar için belirlenmiş olan asgari evlilik yaşları (erkekler için 18, kadınlar için 17 yaş), 1938 tarih ve 3453 sayılı Kanun (Türk Kanunu Medenisinin Yürürlükten Kaldırılmış Hükümleri) ile yürürlükten kaldırılarak erkekler için 17'ye, kadınlar için ise 15'e düşürülmüştür. Şose ve Köprüler Kanunu'na (1929) göre, "hayatta beş evladı" olanlar bedenlen ya da nakdi olarak karşılanabilen yol mükellefiyetinden muaf tutulmaktadır. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (1930) ile gebeliği engelleyecek veyahut düşük yapmaya sebebiyet verecek materyalin alımı, satımı ve dolaşımı yasaklanmıştır (Eryurt vd., 2013, s. 132). Aynı zamanda altı ve üzerinde sayıda çocuğu olan kadınlara madalya ya da para ödülü verilerek doğumlar teşvik edilmiştir. Bunların dışında sahip olunan çocuk sayısına göre maddi destek, vergi muafiyeti, toprak tahsisi ve yurt dışından Türkiye'ye göç edeceklerle birtakım teşvikler sunulmuştur (Oktay, 2013, s. 39).¹⁸ Yine bu dönem dahilinde çocuk zammı ve yardımı yapılmış; toprak dağıtımında çocuklu ailelere pozitif ayrımcılık sağlanmış, toprak bedeli için ise ilköğretim çağına giren çocuk başına yüzde 5 indirim yapılmıştır (Can, 2023, s. 6).

1961 Anayasası'ndan itibaren planlı döneme geçişle düzenli ve sürekli veri setlerine daha fazla ihtiyaç duyulmasıyla birlikte 1962 yılında Başbakanlığa bağlı Devlet İstatistik Enstitüsü kurulmuştur.¹⁹ 2005 yılından itibaren bu kurum faaliyetlerini kapsamlı bir biçimde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) adı altında sürdürmektedir.

Nüfusu arttırmaya yönelik yapılan politika ve hukuki düzenlemeler neticesinde 1923 yılında 13 milyon civarında olan Türkiye nüfusu, 1955 yılında 24 milyona yükselerek neredeyse iki katına çıkmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı sürecinde nüfusu arttırıcı politikalara devam edilmesine rağmen nüfus artışında belirgin bir biçimde durağanlaşma söz konusu olmuştur. Böylelikle çok sayıda erkeğin askere çağırılması, evlilik ve doğumların ertelenmesine ya da yapılamamasına neden olmuş, sağlık koşullarının kötüleşmesi sebebiyle de ölüm oranları yükselmiştir (Eryurt vd., 2013, s. 133).

Türkiye'nin nüfus politikaları açısından ikinci dönemi olarak nitelendirilebilecek 1963-2008 arasındaki yıllarda doğumları önleyici (anti-natalist) politikalar geliştirilmek istenmiştir. Bu türden kararların alınmasının arkasında birtakım sebepler mevcuttur. Türkiye'de doğurganlık hızının Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren artmış olması bunun en temel sebebidir. 1927 ile 1940 yılları arasında kaba doğum hızı binde 40-45²⁰ seviyesindedir (Eryurt vd., 2013, s. 133). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963-1967) da buna ilişkin olarak yılda yüzde 3 gibi çok hızlı bir nüfus artışının kişi başına düşen gelirden daralmaya neden olması, istihdam sorunlarının belirginleşmesi, iç göç hareketliliği ile büyük şehirlerin giderek

¹⁸ "Çok çocuklu fakir ailelere yardım edilmesi için 1949 yılında çıkarılan Gelir Vergisi Kanunu'nun 90. maddesi ile "bekârlık zammı" adı altında bekârlık vergisi yasal hale getirildi." (Oktay, 2013, s. 39).

¹⁹ TÜİK'in Cumhuriyet'ten daha öncesine giden tarihçesi için bkz. <https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/Tarihce> (Erişim: 26.08.2023)

²⁰ Türkiye'nin 2022 yılı için kaba doğum hızı binde 12,2'dir. Detaylı bilgi için bkz. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2022-49673#:~:text=> (Erişim: 21.08.2023)

büyümesi, kırsal alanda gizli işsizliğin ortaya çıkması ve benzeri sebepler ileri sürülerek nüfus baskısının azaltılması için nüfus kontrolüne gidilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu politika döneminde üzerinde durulması gereken bir diğer husus, bilhassa ölümlerin önlenmesi ile ilgilidir (Oktay, 2013, s. 41). Bunların dışında 60'lı yıllardan itibaren ülke içinde büyük şehirlere doğru artan hareketlilik de nüfus politikalarının değişiminde etkili olan faktörlerdendir. Bu dönem dahilinde politika yapımcılar gebeliği önleyici yöntemlerle doğurganlığı azaltıcı, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesiyle ölüm hızlarını düşürücü tedbirlerin yanı sıra yurt dışına göçün teşviki ile nüfus ve işsizlik baskısını hafifletmeyi hedeflemişlerdir (Eryurt vd., 2013, s. 134).

Bu dönemde nüfusu azaltıcı politikaları hayata geçirebilmek için bazı hukuki düzenlemeler yapılmıştır. 1965 yılında Sağlık Bakanlığı bünyesinde Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü kurularak 557 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Bu kanun aracılığıyla pro-natalist politikalardan anti-natalist politikalara geçiş resmi bir hüviyet kazanmıştır. Nüfusu arttırıcı politikaların benimsendiği 1923-1963 dönemi dahilindeki 1936 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun gebeliği önleyici yöntemlere dair hükümleri kaldırılarak bu türden gebeliği önleyici araçların dolaşımı serbest hale getirilmiştir (Eryurt vd., 2013, s. 134; Oktay, 2013, s. 41).

Nüfusu azaltıcı ve önleyici hukuki tedbirlerin yanı sıra nüfusun tespiti ve detaylı araştırmaların yapılabilmesi için 1967 yılında Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü kurulmuştur. Böylelikle nüfusun niteliği hakkında detaylı bilgiye sahip olunmak istenerek geniş kapsamlı politikaların geliştirilebilmesi için araştırma alt yapısı oluşturmak istenmiştir. Enstitü'nün kuruluş amacına uygun bir biçimde ilki 1968 yılında olmak üzere sonu 3 ve 8 ile biten yıllarda düzenli bir şekilde Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmaları ve benzeri araştırmalar gerçekleştirilmektedir.

Bu politika dönemi dahilinde doğurganlık hızı önceki döneme göre azalsa da Türkiye nüfusu, 1955 ve 1985 yılları arasında takribi olarak iki katına çıkarak 24'ten 51 milyona yükselmiştir (Eryurt vd., 2013, s. 134).

1980'lerden sonra ise yeni Anayasada (1982) nüfus planlaması yerine aile planlaması kavramı yer almıştır. Akabinde doğumları önleyici (anti-natalist) politikalar içeren 557 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun gözden geçirilerek 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Bu kanun ile on haftaya kadar gebeliklerin sonlandırılabilmesi mümkün hale getirilmiştir (Oktay, 2013, s. 42). Yanı sıra kadınlar ve erkekler için sterilizasyon yasal hale getirilmiş; doktorlardan başka hemşire ve ebelerin rahim içi araç (RİA) uygulayabilmelerine izin verilmiştir. Bu dönem dahilindeki hukuki düzenlemeler, sağlık alanındaki gelişmeler ve politikalar aracılığıyla doğurganlık ve ölüm hızlarında azalmalar görülmeye başlanmıştır. 1985 ve 1990 yılları arasında yurt dışından Türkiye'ye gerçekleşen göçlere rağmen nüfus artış hızı binde 22 seviyesine gerilemiştir (Eryurt vd., 2013, s. 135).

5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu (2006) çıkartılarak nüfus verisini elde etme yolunda önemli adımlar atılmıştır. Nüfusun bilinmesi hususunda kaynağında verinin elde edilebilmesi için önem arz eden bu düzenleme ile Ulusal Adres Veri Tabanı (UAVT) oluşturulması, yerleşim ve nüfus bilgilerinin eşleştirilmesi için dijitalleşme gerçekleştirilmiştir. MERNİS (Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi) veri tabanında kimlik numarası olan her bir kişinin bir ikamet adresiyle

eşleştirildiği ADNKS'nin (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) yasal dayanağı oluşturulmuştur. Bu verilerin elde edilmesi ve kamuoyu ile paylaşılması görevi ise TÜİK ve Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. Böylelikle 31 Aralık 2007 tarihi itibarıyla ADNKS verileri bağlamında yaşa ve cinsiyete göre açıklanan yerleşim yeri nüfusları paylaşılmaktadır (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 100-101).²¹ Günümüzde de nüfusa ilişkin veri paylaşımı önceki yılın son günü itibarıyla devam eden yeni yılın başında yapılmaktadır.

Türkiye'nin nüfus politikalarının son dönemi olarak nitelendirilebilecek 2009'dan sonraki yıllarda ise, Cumhuriyet'in kuruluşunda izlenen pro-natalist politikalara dönüş yapılmıştır. Bu doğrultuda nüfusun yenilenmesinin alt eşiğini temsil eden toplam doğurganlık hızı yenilenme seviyesinin (2,1) üzerinde olması amacıyla “en az üç çocuk” söylemi²² yaygın bir biçimde dile getirilmeye başlanmıştır. Söylemin eyleme dönüştürülmesi 2014 yılından itibaren mümkün olabilmektedir. Bunun somut göstergesi Onuncu Kalkınma Planı'dır (2014-2018). Bu söylemin ve buna ilişkin olarak hayata geçirilen tedbirlerin arkasında yatan temel neden, Türkiye nüfusunun her geçen yıl bir önceki yıla göre azalarak artış göstermesi ve giderek yaşlanan bir nüfusa sahip olmasıdır. Yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte üretim ve verimin düşeceği, sağlık başta olmak üzere bilhassa yaşlılara yönelik alanlarda harcamaların artacağı öngörülmektedir. Nüfusun arttırılması için ise, kadınların iş hayatlarında kolaylıklar sağlanması, çocuk yuvalarının, gündüz bakım evlerinin ve kreşlerin arttırılması şeklinde yaygın ve esnek tedbirlerin alınması hedeflenmiştir. Böylelikle iş ve aile hayatlarının uyumlulaştırılması ve toplam doğurganlık hızının arttırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı Eylem Planı (2015) ilan edilmiştir. Aynı zamanda Doğum Yardımı Yönetmeliği (2015) yürürlüğe girmiştir. Buna göre birinci canlı doğum için 300 TL, ikinci için 400 TL, üçüncü ve daha fazla sayıda canlı doğum için ise 600 TL ödeme yapılmasına başlanmıştır. Yaşlı nüfusun giderek artıyor oluşu ve buna karşın Türkiye'nin bu türden pro-natalist politikalara dönmek istemesi genç nüfusu arttırmak ve bu sayede “demografik fırsat penceresi” olarak ifade edilen 30-40 yıllık süreçte ekonomik avantajlardan istifade etme hedefiyle ilgilidir (Can, 2021; TÜSİAD, 1999).

Doğrudan ve dolaylı biçimlerde kategorilendirilebilen nüfus politikaları genel itibarıyla siyasi erkin kontrolünde geliştirilen yasal düzenleme ve uygulamaları içermektedir. Her ne kadar doğurganlığı arttırmaya yönelik yapılan hukuki düzenlemeler ve politikalar öncelense de, siyasetçilerin söylemlerinde bu türden yönlendirmeler yer alsa da toplumda doğurganlığın artışından ziyade azalışına doğru bir eğilim görünür olmaktadır. Yakın tarihlerde bu durumla ilişkili olarak en çarpıcı örnekler, konuşmalarında “iki çocuk yeter” mesajı veren Kenan Evren'e ve “en az üç çocuk” söylemini sıklıkla vurgulayan Recep Tayyip Erdoğan'a aittir (Eryurt vd., 2013, s. 139).

²¹ 18 Aralık 2008'de e-Devlet Kapısı (Dijital Türkiye Platformu) aynı zamanda 10 Temmuz 2018 tarihli ve 30474 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi kapsamında T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi kurulmuştur.

²² Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın “en az 3 çocuk” söylemine ilişkin haberi için bkz. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-is-isten-gecmeden-en-az-3-cocuk,ZEQhCeWHVks06lEDhd72Ng> (Erişim: 26.08.2023)

Nüfus Verilerinin Elde Edilmesi ve Gelişen İmkanlar

Cumhuriyet ile birlikte nüfus sayımları güncel yöntemlerle²³ yapılarak yeni ulus devletin ihtiyaç duyduğu hukuki düzenlemeler ve politikalar nüfus verilerinin nicelik ve nitelik özellikleri ile hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren nüfusa dair güncel verileri toplayabilmek için nüfus sayımları, kayıt sistemleri ve nüfusa ilişkin araştırmalar üç temel veri kaynağı olarak kullanılmaktadırlar (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 89).

Nüfus sayımlarının gerçekleştirilebilmesi için farklı ülkelerde *de facto* ve *de jure* yöntemleriyle nüfusun bilgisine ulaşılmaya çalışılmaktadır. *De facto* sayımda vatandaşlar ülke genelinde belirlenen sayım gününde bulundukları yerde sayılmaktadır. *De jure* sayımda ise, vatandaşların daimi ikametgâhı esas alınarak nüfus sayımı yapılmaktadır (Çavlin Bozbeyoğlu ve Rittersberger Tılıç, 2011, s. 90-92; Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 91). Türkiye'de *de facto* yöntemi ile son nüfus sayımı 2000 yılında yapılmıştır. Ülke geneli için belirlenmiş bir Pazar gününde sokağa çıkma yasağı ilan edilerek görevlendirilen kişiler tarafından vatandaşlar evlerinde sayılmışlardır.²⁴ Bir sonraki nüfus sayımı ise 2007 yılında ADNKS ile *de jure* yöntemi esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye'de nüfus sayımları her yılın başında ilan edilmektedir. Nüfusun tespitinde *de facto* yöntem her ne kadar maliyetli ve zaman alıcı olsa da daha detaylı bilgi elde edilebilmesine imkan tanımaktadır. Ancak eksik ve mükerrer sayımlar gibi durumlar bu yöntemin eksikliklerindendir. *De jure* yöntemiyle ise daha kolay ve az maliyetli nüfus bilgisine erişilebilse de ülke içindeki il, ilçe, mahalle, köy ve benzeri birimlerdeki kesin verilerin tespit edilebilme durumu daha zayıf olmaktadır. Bilhassa bütçeden daha fazla pay almak isteyen il ve ilçe belediyeleri hayali ikametler oluşmasına zemin hazırlamakta; bilhassa köy muhtarlık seçimlerinde büyük şehirlerden köylere oy vermek için ikamet değişikliği sebebiyle ülke içindeki birimlerde gerçek nüfus tespiti mümkün olamamaktadır.

De facto yöntemle nüfus bilgisine ulaşmayı sağlayan Genel Nüfus Sayımları ile ziyaret edilen evlerde bulunan kişilerin nüfus cüzdanı, ehliyet, pasaport ve benzeri resmi evrakları dikkate alınmaksızın beyanları önemli olmaktadır. Yaş sınıflamasında ise kişilerin beyan ettikleri bitirilen yaşlar kaydedilmiştir. Genel Nüfus Sayımındaki veriler, Türkiye sınırları içerisindeki yer alan tüm nüfusu kapsamıştır. Böylelikle sınırlar dahilinde sayım günü erişilebilen tüm kişiler nüfustan sayılmıştır. Ülke sınırları dışında bulunan T.C. vatandaşları nüfusa dahil edilmemiştir. Hanehalkları, hanehalkı olarak kabul edilmeyen kurumsal nüfus olarak tanımlanabilen yurt, askeri birlik, cezaevi, hastane, otel ve benzeri yerlerde bulunanlar, göçerler ve yabancılar nüfus olarak sayılmışlardır (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 94). Böylelikle nüfus sayımı sadece vatandaş olanların değil ülke sınırları dahilinde hayatını sürdüren farklı statülere sahip herkesin sayılması anlamına gelmektedir.

²³ "Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı, 29 Ekim 1927 tarihinde Merkezi İstatistik Kurumu tarafından, Uluslararası İstatistik Enstitüsü'nün 1872 Petersburg Konferansı'nda tavsiye ve kabul edilen ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmiştir." (Çakmak, 2009; akt. Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 93).

²⁴ "Sayımlar, büyük çoğunlukla Ekim ayının üçüncü Pazar günü gerçekleşmiştir. Sayım memurları, hanehalkı teşkil eden ve etmeyen yerleri tek tek ziyaret edip, yüz yüze görüşerek soru kâğıtlarını doldurmuşlardır." (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 94).

Cumhuriyet ile birlikte nüfus sayımlarının ilki 1927’de, bir sonraki ise 1935 yılında yapıldı. Türkiye nüfusu ikinci sayım sonucunda 16 milyon 158 bin 018 olarak açıklandı. 1990 yılına kadar sonu 0 ve 5 ile biten yıllarda her beş yılda bir nüfus sayımı yapıldı. 1990’dan itibaren nüfus sayımlarının on yılda bir yapılmasına karar verilerek 2000 yılında son Genel Nüfus Sayımı gerçekleştirildi. Ancak 1997 yılında da Genel Nüfus Tespiti Yapılması ve Seçmen Kütüklerinin Güncelleştirilmesi Hakkında Kanun (1997) uyarınca nüfusun belirlenebilmesi için sayım yapıldı (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 93-94).²⁵

Tablo 1.

Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze nüfus ve artış hızı (1927-2022)

Yıl	Nüfus	Artış Hızı (%)
1927	13.648.270	-
1935	16.158.018	2,29
1940	17.820.950	2,05
1945	18.790.174	1,08
1950	20.947.188	2,29
1955	24.064.763	2,97
1960	27.754.820	2,85
1965	31.391.421	2,62
1970	35.605.176	2,68
1975	40.347.719	2,66
1980	44.736.957	2,17
1985	50.664.458	2,64
1990	56.473.035	2,29
2000	67.803.927	2
2007	70.586.256	0,58
2008	71.517.100	1,31
2009	72.561.312	1,48
2010	73.722.988	1,60
2011	74.724.269	1,35
2012	75.627.384	1,20
2013	76.667.864	1,37
2014	77.695.904	1,34
2015	78.741.053	1,34
2016	79.814.871	1,35
2017	80.810.525	1,24
2018	82.003.882	1,47
2019	83.154.997	1,39
2020	83.614.362	0,55

²⁵ 1997 yılında yapılan sayım neticesinde Türkiye nüfusu 62 milyon 865 bin 574 olmuştur (Köksal, 2000, s. 214).

2021	84.680.273	1,25
2022	85.279.553	0,71
2023	85.372.377	0,11

Nüfusa ilişkin bilgilerin elde edilmesi her geçen gün teknolojik imkanlar sayesinde daha kolay hale gelmesine rağmen kesin nüfus bilgilerine sahip olma tam anlamıyla mümkün olamamaktadır. Bu hususta 1929 sayılı Sicili Nüfus Kanunu (1924) ile Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1587 sayılı Nüfus Kanunu'na (1972) kadar nüfusla ilgili bütün iş ve işlemler yürütülmüştür.²⁶ Yeni kanun ile kütük sisteminde bir değişiklik getirilmemiş ancak mevcut nüfus kütükleri mahalle ve köy esasına göre yenilenmiştir. Bu kanundan sonra 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu (2006) yürürlüğe alınmıştır (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 97).

Nüfus bilgisine sahip olmanın yanı sıra vatandaşların adres ve benzeri bilgilerinin de eşgüdümlü bir biçimde takip edilmesi dijitalleşmenin sağladığı imkanlar aracılığıyla çok daha kolay bir biçimde gerçekleştirilebilmektedir. Bu maksatlarla bir fikir olarak MERNİS projesi 1587 sayılı Nüfus Kanunu'nda (1972) ortaya çıkmıştır. O tarihten itibaren proje üzerinde çalışmalara devam edilmiştir. 1999 yılı itibarıyla nüfus kütüklerindeki bütün bilgiler bilgisayar ortamına aktarılmış, yıl sonunda 122 milyon kişinin bilgileri elektronik ortama taşınmıştır. 28 Ekim 2000 tarihinde ise bütün nüfus kayıtlarına vatandaşlık numaraları (T.C. kimlik numarası) verilerek veri tabanı oluşturulmuş ve çevrimiçi hizmet sağlanmıştır (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 98).

Kimlik numaraları ile adres bilgilerinin eşleşmemiş olmasından ötürü bu amaçla 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu (2006) çıkartılarak kimlik ve adres paylaşımına dair yeni düzenlemeler getirilmiştir. Yaklaşık iki yıl gibi bir süre içinde bina, konut bilgileri ve adresler güncellenmiş bir biçimde merkezi veri tabanına kaydedilmiştir. Bu işlemlerin neticesinde 68 milyon kayıt oluşturularak Türkiye sınırları içerisinde ikamet eden T.C. vatandaşlarının ve yabancı uyruklu kişilerin adresleri MERNİS veri tabanı ile bütünleştirilerek ADNKS bünyesinde toplanmıştır. Böylelikle UAVT'den gelen adres bilgileri, kimlik numaralarıyla MERNİS'te eşleştirilip nüfus kütükleriyle ilişkilendirilerek Kimlik Paylaşım Sistemi (KPS) oluşturulmuştur (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 99-101).

Doğum bilgileri 2009 yılından itibaren ve ölüm bilgileri ise 2013 yılından itibaren Sağlık Bakanlığı'nın Bildirim Sistemleri'nden elde edilerek TÜİK'in veri setlerine aktarılmaktadır. Nüfusun bir diğer bileşeni olan göçe dair verilerin elde edilmesinde sorumlu tek bir kuruluş yoktur. Bu kuruluşlar arasında TÜİK, İçişleri Bakanlığı bünyesinde Göç İdaresi Başkanlığı, Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İŞKUR yer almaktadır. Göç ve göçmenlere dair bu türden veriler "GöçNet" sisteminde muhafaza edilmektedir (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 101-105).

Bunların dışında evlenme ve boşanma kayıtları, doğum, ölüm, intihar ve göç istatistikleri ile ilgili kurum ve kuruluşların veri aktarımıyla TÜİK bünyesinde muhafaza edilip kamuoyu ile paylaşılmaktadır.

²⁶ Sicili Nüfus Kanunu'ndan sonra bizzat nüfus ile ilgili olmak üzere ve aynı zamanda nüfus ile ilgili maddelerin yer aldığı çok sayıda kanun yürürlüğe konulmuştur. Bu hususta detaylı bilgi için bkz. (Çakmak, 2009, s. 93-98).

Nüfusun sadece nicelik olarak sayılmasının dışında ülke sınırları içerisinde hayatını sürdüren insanların daha derinlikli bir biçimde niteliklerini bilmek, politika ve hukuki düzenlemeler yapabilmek için önem arz etmektedir. Bundan ötürü belirli periyotlarda nüfus araştırmaları gerçekleştirilerek nüfus hakkında derinlikli analiz yapma imkanına erişilebilmektedir. Bu amaca matuf olarak Türkiye geneli için Sağlık ve Milli Eğitim Bakanlıklarının iş birliği ile Hıfzıssıhha Okulu tarafından yapılan ilk araştırma Türkiye Nüfus Araştırması'dır (1963) (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 114). 1967 yılında kurulan Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü bünyesinde 1968 yılında başlayan, sonu 3 ve 8 ile biten yıllarda Türkiye geneli olarak yapılan Nüfus ve Sağlık Araştırmaları Serisi devam ettirilmektedir. Bu araştırmaların sonuncusu 2019'da yayınlanan TNSA 2018'dir.

Tablo 2.*Türkiye genelinde gerçekleştirilen nüfus araştırmaları*

Yıl	Yürütücü Kurum	Araştırma
1963	Hıfzıssıhha Okulu ve T.C. Sağlık Bakanlığı	Türkiye Nüfus Araştırması
1965-1968	Hıfzıssıhha Okulu ve T.C. Sağlık Bakanlığı	Türkiye Nüfus Araştırması (İkili Kayıt)
1968	HÜNEE	Türkiye'de Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması
1973	HÜNEE	Türkiye Nüfus Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması
1974-1975	DİE	Türkiye Nüfus Araştırması (İkili Kayıt)
1978	HÜNEE	Türkiye Doğurganlık Araştırması
1983	HÜNEE	Türkiye Doğurganlık ve Aile Sağlığı Araştırması
1988	HÜNEE	Türkiye Doğurganlık ve Sağlık Araştırması
1989	DİE	Türkiye Nüfus Araştırması
1992	DİE	Türk Aile Yapısı Araştırması
1993	HÜNEE	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
1998	HÜNEE	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
2003	HÜNEE	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
2008	HÜNEE	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
2011	TÜİK	Türkiye Nüfus ve Konut Araştırması
2013	HÜNEE	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
2018	HÜNEE	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması

(Türkyılmaz ve Çağatay, 2022: 115)

Demografik verilerin toplanmasında son yıllarda gelişen teknolojik imkanlar da sürece katkı sağlamaktadır. Bu anlamda ilgili paydaşlarla veri paylaşımı gerçekleştirilerek TÜİK'in öncülük ettiği bazı araştırmalar belirli aralıklarla sürdürülmektedir. Bunlar arasında Nüfus ve Konut Sayımı, Bina ve Konut Nitelikleri Araştırması, Nüfus Nitelikleri Veri Tabanı ve benzeri detaylı ve odaklı araştırmalar gerçekleştirilmektedir (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 116-120).

Bu türden gelişmelerin temelinde 2000'li yıllardan itibaren artan düzeyde görülebilen e-devletleşme süreci yer almaktadır. Bu doğrultuda 2003 yılında Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde Bilgi Toplumu Dairesi, 2008 yılında ise e-Devlet Kapısı (Dijital Türkiye Platformu) kurulmuştur (Aygöl, 2022, s. 132-133). 2018 yılında da Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile de T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi faaliyetlerine başlamıştır.

Nüfusa ilişkin hizmetler de bu kapsamda geliştirilmiştir. Nüfus kayıtlarının tutulması görevine sahip olan Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'ne 2018 yılında pasaport ve sürücü belgelerinin temin edildiği yetkili kurum olma görevi de verilmiştir. Yine nüfusla ilgili olarak Nüfus Dijital Arşiv Projesi uygulanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda 423 milyon 355 bin 205 belge dijital ortama aktarılmış; 767 bin 752 sayfa nüfus defteri restore edilmiştir. Örneğin bu sayede e-Devlet üzerinden “Alt-Üst Soy Bilgisi Sorgulama”, “Soy Ağacı Görüntüleme” gibi hizmetler kolaylıkla gerçekleştirilebilmektedir (Aygöl, 2022, s. 142, 145).

Nüfusun Gelişimi ve Değişimi

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e devreden nüfus özelliklerinden günümüze doğru karşılaştırmalar yapıldığında Türkiye nüfusunun gelişim ve değişiminin bir hayli farklılaştığını görmek mümkündür. Bu doğrultuda 1927'de yapılan ilk nüfus sayımına göre, 13 milyon 648 bin 270 olan Türkiye nüfusu, 2022 yılı sonu itibarıyla nüfus 85 milyon 279 bin 553'e ulaşmıştır (bkz. Tablo 1). Dalgalı denilebilecek nüfus politikalarına sahip Türkiye'nin yüksek miktarda doğum ve ölüm oranlarından düşük miktarda doğum ve ölüm oranlarına geçişi tarif eden demografik geçiş sürecinin sonlarındaki (Eryurt vd., 2013, s. 130) bir ülke olduğunu söylemek mümkündür.

Nitekim yüz yıllık sürecin sonunda bebek ölümlerinin fazlalığından azalışına²⁷; doğuştan beklenen yaşam süresinin artmasına (2020-2022: 77,5 yaş); doğurganlığın azalmasına²⁸; nüfusun giderek yaşlanmasına²⁹; yaşlı bağımlılık oranının artmasına (2023: yüzde 15); ortanca yaşın yükselmesine (2023: 34 yaş) şahit olunmaktadır. Nüfusun yapısındaki değişimlerin meydana gelmesinde Türkiye'nin yüz yıllık tarihinde vuku bulan iktisadi, toplumsal, hukuki ve benzeri unsurlar etkilidir. Her şeyden önce nüfus politikaları ve hukuki düzenlemeler ile nüfusu arttırıcı ve azaltıcı müdahalelerde bulunulması ve iktisadi ve toplumsal sebepler nüfusun yüz yıllık gelişim ve değişiminde önemli bir yer tutmaktadır. Cumhuriyet ile birlikte ulus devlete uygun nicelik ve nitelikte bir nüfus yapısının meydana getirilmesi için gerçekleştirilen politikalar neticesinde 1960'lara kadar nüfusu arttırıcı yaklaşımlar benimsenerek buna uygun hukuki düzenlemeler uygulamaya geçirilmiştir.

1945-1950 yılları arasında yıllık nüfus artışı oranı binde 21,7; 1950-1955 yılları arasında binde 27,8 ve 1955-1960 yılları arasında ise binde 28,5 olmuştur. Böylece doğumlar, yurtdışından gelen göçler³⁰ ve Hatay'ın Türkiye topraklarına katılması nüfusun artmasında en

²⁷ “Ölüm ve ölüm nedeni istatistiklerine göre 2009 yılında bebek ölüm hızı binde 13,9 iken 2021 yılında binde 9,2'ye düştü. Doğumdan sonraki beş yıl içinde ölme olasılığını ifade eden beş yaş altı ölüm hızı, 2009 yılında binde 17,7 iken 2021 yılında binde 11,2'ye düştü.” Detaylı bilgi için bkz. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2022-49674> (Erişim: 02.09.2023).

²⁸ “Toplam doğurganlık hızı, 2001 yılında 2,38 çocuk iken 2022 yılında 1,62 çocuk olarak gerçekleşti. Yani, bir kadının doğurgan olduğu dönem boyunca doğurabileceği ortalama çocuk sayısı 2022 yılında 1,62 oldu. Bu durum, doğurganlığın nüfusun yenilenme düzeyi olan 2,10'un altında kaldığını gösterdi.” Detaylı bilgi için bkz. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2022-49673#:~:text=> (Erişim: 02.09.2023).

²⁹ “Yaşlı nüfus olarak kabul edilen 65 ve daha yukarı yaştaki nüfus, 2017 yılında 6 milyon 895 bin 385 kişi iken son beş yılda %22,6 artarak 2022 yılında 8 milyon 451 bin 669 kişi oldu. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı ise 2017 yılında %8,5 iken, 2022 yılında %9,9'a yükseldi.” Detaylı bilgi için bkz. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Ya%C5%9F%C4%B1lar-2022-49667&dil=1#:~:text=> (Erişim: 02.09.2023).

³⁰ “1923-1960 yılları arasında Türkiye'ye, Yunanistan'dan 407.808 kişi, Bulgaristan'dan 374.478 kişi, Yugoslavya'dan 269.101 kişi, Romanya'dan 121.351 kişi, Türkistan'dan 2.128 kişi, diğer memleketlerden 12.345 kişi ve 16.993 kişi sığınanlar olmak üzere toplam 1.204.205 kişi göç etmiştir. 1923-1965 yılları arasında Türkiye'den yurtdışına göç edenlerin sayısı ise 192.811'dir. Bunların 149.851'i Yunanistan'a, 34.595'i İsrail'e, 8.365'i ise Rusya ve diğer ülkelere göç etmişlerdir. 1923-1965 yılları arasında Türkiye'ye yurtdışından göç edenlerin sayısı 1.221.807, aynı dönemde Türkiye'den yurtdışına göç edenlerin

önemli etkenler olarak ifade edilebilir. Bunların yanı sıra ölüm oranlarının da düşmesi nüfusun artmasında etkili olmuştur. Diğer yandan 1960'lara kadarki süreçte en düşük nüfus artışının sebebi ise 1914-1922 yılları arasındaki savaşların ileriki yıllarda nüfusu etkilemesidir (Gelekçi, 2014, s. 128-129).

1935 ve 1960 yılları arasındaki nüfus sayımlarında nüfusun yaklaşık olarak yüzde 40'ı 0-14 yaş aralığındadır. Aynı zamanda 0-5 yaş arasındaki nüfusun en düşük olduğu yıl 1945'tir. Böyle olmasının sebebi ise 2. Dünya Savaşı'ndan ötürü doğumların az, ölümlerin ise çok olmasıdır. Böylelikle 1945'e gelindiğinde doğurganlık çağındaki nüfusun az olması doğum oranlarının da düşük olması sonucu ortaya çıkmıştır (Gelekçi, 2014, s. 130).

Tablo 3.*Türkiye nüfusunun yıllara ve yaş gruplarına göre dağılımı (1935-1960)*

Yaş Grubu	Sayım Yılları (yüzde)					
	1935	1940	1945	1950	1955	1960
0-5	20,39	18,22	16,37	17,92	19,52	18,78
6-11	15,43	16,76	15,71	13,66	14,06	15,74
12-14	5,42	7,13	7,42	6,70	5,79	6,64
15-64	54,44	54,26	57,04	58,30	57,05	55,12
65+	3,84	3,53	3,33	3,30	3,42	3,53
Bilinmeyen	0,44	0,11	0,13	0,13	0,16	0,18

(DİE, 1991, s. 13 akt. Gelekçi, 2014, s. 131)

Doğumların olabilmesi için evliliklerin gerçekleşmesi gerekmektedir. 1945'ten 1960'a kadar evli olan nüfus oranı artmıştır. Bunun en önemli nedeni ise Birinci Dünya Savaşı ve daha sonraki savaşların etkisiyle 20'li yaşlarda olması gereken insan sayısının az ve doğurganlığı arttırıcı evlilik oranlarına erişilememiş olmasıdır.

Tablo 4.*Medeni durum (15 ve daha yukarı yaştaki nüfus) (1935-1960)*

Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Hiç Evlenmemiş (yüzde)	Evli (yüzde)	Eşi Ölmüş (yüzde)	Boşanmış (yüzde)	Bilinmeyen (yüzde)
1935	9.487.045	18,24	68,13	12,22	0,52	0,89
1940	10.318.000	21,32	66,39	11,71	0,45	0,13
1945	11.368.911	23,08	65,80	10,30	0,45	0,37
1950	12.928.709	22,25	67,36	8,84	0,77	0,78
1955	14.589.543	20,05	70,61	7,79	0,82	0,72
1960	16.327.814	18,22	73,14	7,26	0,84	0,54

(DİE, 1991, s. 15 akt. Gelekçi, 2014, s. 131)

İkinci nüfus sayımının yapıldığı 1935 yılında nüfusun yüzde 76,5'i kırsal alanlarda, yüzde 23,5'i ise il ve ilçe merkezlerine bağlı kent alanlarında hayatlarını sürdürmekteydi. Kentli nüfus oranı 1955'te yüzde 28,8 iken 1960'ta ise bu oran yüzde 31,9'a yükselmiş, kırsal alanlarda

sayısı ise 192.811'dir. 1923-1965 yılları arasında Türkiye'nin yurtdışından aldığı göç ve yurtdışına verdiği göç arasındaki fark 1.028.996 kişidir." (Gelekçi, 2014, s. 130).

yaşayan nüfusun oranı ise yüzde 68,1'e gerilemiştir (Gelekçi, 2014, s. 133). Bilhassa kırsal alanlardaki nüfus oranının mütemadiyen azalması kırdan kente doğru gerçekleşen hareketliliğin bir neticesidir.

Tablo 5.

Türkiye’de şehir ve köy nüfusları ve yıllık nüfus artış hızları (1935-1960)

Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Şehir Nüfusu			Köy Nüfusu		
		Şehir Nüfusu	Toplam Nüfusa Oranı (yüzde)	Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde)	Köy Nüfusu	Toplam Nüfusa Oranı (yüzde)	Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde)
1935	16.158.018	3.802.642	23,5	17,50	12.355.376	76,5	22,23
1940	17.820.950	4.346.249	24,4	26,72	13.474.701	75,6	17,34
1945	18.790.174	4.687.102	24,9	15,10	14.103.072	75,1	9,12
1950	20.947.188	5.244.337	25,0	22,47	15.702.851	75,0	21,49
1955	24.064.763	6.927.343	28,8	55,67	17.137.420	71,2	17,48
1960	27.754.820	8.859.731	31,9	49,21	18.895.089	68,1	19,53

(DİE, 1991, s. 7 akt. Gelekçi, 2014, s. 133)

1960'lara kadar nüfusun artış eğiliminde olduğunu nüfus yoğunluklarından da anlamak mümkündür. Buna göre, “1927’de nüfus yoğunluğu kilometrekareye 18 kişi iken, bu oran 1935’te 21’e, 1940’ta 23’e, 1945’te 24’e, 1950’de 27’ye, 1955’te 31’e, 1960’da ise 36’ya yükselmiştir” (DİE, 1991, s. 8 akt. Gelekçi, 2014, s. 134).

1960'lardan sonra nüfusu azaltıcı politikaların benimsenmesiyle birlikte günümüze doğru yaklaştıkça hemen hemen her geçen yıl azalan artışlarla Türkiye nüfusu bugünlere gelmiştir. 1955 ile 1960 yılları arasındaki yıllık nüfus artış oranı binde 28,5 iken 2012 yılında bu oran binde 12’ye kadar gerilemiştir (Gelekçi, 2015, s. 590). O yıllardan itibaren nüfus artış oranları günümüze kadar değişken bir seyir izlemiştir (bkz. Tablo 1). 2022 yılı sonu itibariyle nüfus artış hızı binde 7,1’dir. 2023 yılında binde 1,1 oldu.³¹ 1960’tan itibaren günümüze kadar yaş gruplarının oranları bakımından değişimlerden de söz etmek mümkündür. Bu doğrultuda 0-14 yaş grubu nüfusun giderek azaldığı buna karşın 65 ve üzerindeki yaş grubunun ise her geçen yıl oran bakımından daha da arttığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında doğurganlığın azalması, evlilik yaşının ertelenmesi, 1960'lardan itibaren Türkiye’den yurt dışına göç hareketliliğinin vuku bulması, daha uzun yaşamayı mümkün kılan sağlık imkanlarının artması ve bu imkanlara erişimin daha mümkün hale gelmesi, kentleşme oranının ve eğitim düzeyinin her geçen gün artış göstermesi gibi unsurlar etkili olmuştur.

³¹ Türkiye, demografik dönüşüm yaklaşımı bağlamında yüksek doğum ve ölüm eğiliminden düşük doğum ve ölüm eğilimine geçiş yapan bir ülke olarak her geçen gün azalan bir artışla nüfusunu büyütmektedir. Ancak evlilik yaşının ilerlemesi, kentleşme, eğitim süreçleri, ekonomik gerekçeler, bilhassa kadınların iş hayatına daha fazla entegre olmaları gibi sebeplerle doğurganlık eğilimlerinin her geçen gün azaldığı bilinmektedir (Bölükbaşı, 2022, s. 168-169). Ancak 2022’den 2023’e geçişte bu kadar keskin bir azalışta en önemli etkenlerden biri de 6 Şubat depremlerinin etkisiyle meydana gelen durumlar bakımından doğurganlığın sektöre uğramış olmasıdır. Zira depremin etki ettiği iller Türkiye’nin nüfusuna önemli katkılar sağlayan doğurganlık eğilimlerine sahipti.

Tablo 6.*Türkiye nüfusunun yıllara ve yaş gruplarına göre dağılımı (1960-2022)*

Sayım	Yaş Grubu (yüzde)			
Yılları	0-14	15-64	65+	Bilinmeyen
1960	41,2	55,1	3,5	0,2
1965	41,9	54	4	0,1
1970	41,8	53,8	4,4	0,02
1975	40,5	54,7	4,6	0,2
1980	39	55,9	4,7	0,4
1985	37,5	58,1	4,2	0,2
1990	35	60,7	4,3	0,1
2000	29,8	64,5	5,7	0,03
2007	26,4	66,5	7,1	-
2008	26,3	66,9	6,8	-
2009	26	67	7	-
2010	25,6	67,2	7,2	-
2011	25,3	67,4	7,3	-
2012	24,9	67,6	7,5	-
2013	24,6	67,7	7,7	-
2014	24,3	67,8	8	-
2015	24	67,8	8,2	-
2016	23,7	68	8,3	-
2017	23,6	67,9	8,5	-
2018	23,4	67,8	8,8	-
2019	23,1	67,8	9,1	-
2020	22,8	67,7	9,5	-
2021	22,4	67,9	9,7	-
2022	22	68,1	9,9	-

(Gelekeçi, 2015, s. 593; TÜİK, 2022)

1960’lardan itibaren kır ve kent nüfusu ayrımı kent lehine değişmeye başlamıştır. 2022 yılı sonu itibariyle TÜİK’in Kır-Kent Nüfus İstatistiklerine (2022) göre, nüfusun yüzde 67,9’u yoğun kentlerde, yüzde 14,8’i orta-yoğun kentlerde ve yüzde 17,3’ü ise kırdaki yaşamaktadır³². Genel itibariyle 2022 yılı için kır ve kent arasındaki oran yüzde 6,6’ya karşın yüzde 93,4 oranıyla kent lehinedir. Bu oranlama, 2023 yılı için kır lehine değişim göstererek kırsal nüfusun yüzde 7’ye yükseldiği, kent nüfusunun ise yüzde 93’e gerilediği şeklindeki bir durumu meydana getirmiştir.

³² “Yoğun kent, nüfusun en az yüzde 50’sinin kent merkezi gridlerinde (bölgelerinde) yaşadığı yerleşim yerlerini, orta yoğun kent, yoğun kent ve kır olma koşullarını sağlamayan yerleşim yerlerini, kır ise nüfusun yüzde 50’sinden fazlasının kırsal gridlerde (bölgelerde) yaşadığı yerleşim yerlerini ifade etmektedir.” <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755#:~:text=Erişim: 04.09.2023>

Tablo 7.
Şehir ve köy nüfusları (1960-2023)

Sayım Yılı	Şehir Nüfusu (İl ve İlçe Merkezleri)		Köy Nüfusu (Belde ve Köyler)	
	Şehir Nüfusu	Oranı (yüzde)	Köy Nüfusu	Oranı (yüzde)
1960	8.859.731	31.9	18.895.089	68.1
1965	10.805.817	34.4	20.585.604	65.6
1970	13.691.101	38.5	21.914.075	61.5
1975	16.869.068	41.8	23.478.651	58.2
1980	19.645.007	43.9	25.091.950	56.1
1985	26.865.757	53	23.798.701	47
1990	33.326.351	59	23.146.684	41
2000	44.006.274	64.9	23.797.653	35.1
2007	49.747.859	70.5	20.838.397	29.5
2008	53.611.723	75	17.905.377	25
2009	54.807.219	75,5	17.754.093	24,5
2010	56.222.356	76,3	17.500.632	23,7
2011	57.385.706	76,8	17.338.563	23,2
2012	58.448.431	77.3	17.178.953	22.7
2013	70.034.413	91.3	6.633.451	8.7
2014	71.286.182	91.8	6.409.722	8.2
2015	72.523.134	92,1	6.217.919	7,9
2016	73.671.748	92,3	6.143.123	7,7
2017	74.761.132	92,5	6.049.393	7,5
2018	75.666.497	92,3	6.337.385	7,7
2019	77.151.280	92,8	6.003.717	7,2
2020	77.736.041	93	5.878.321	7
2021	78.908.631	93,2	5.771.642	6.8
2022	79.613.279	93,4	5.666.274	6.6
2023	79.399.292	93	5.973.085	7

(Gelekçi, 2015: 601; TÜİK, 2022a, TÜİK, 2023)

6360 Sayılı Kanun (2012)³³ ile Türkiye’de o tarihe kadar var olan 16 Büyükşehir Belediyesi 30’a çıkartılarak bu illerin mülki idari sınırları belediye sınırları olarak kabul edilmiş bunun neticesi olarak bu 30 ildeki³⁴ belde ve köyler mahalle statüsüne dönüştürülmüştür.

³³ On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un detayı için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6360&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim: 05.09.2023).

³⁴ Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, Mardin, Mersin, Muğla, Ordu, Sakarya, Şanlıurfa, Tekirdağ, Trabzon, Van.

Böylelikle kent ve kırsal arasındaki oran çok keskin bir biçimde kırsal aleyhine değişim göstermiştir. Öyle ki, 2012 yılı için kırsal ve kent oranlaması 22,7 (kırsal) ile 77,3 (kent) iken bu oranlama 2013 yılı için 8,7 (kırsal) ile 91,3'e (kent) dönüşmüştür.

2000'li yılların başından itibaren ise nüfusun azalarak seyreden artışı ve yaşlanma oranının giderek yükselmesi Türkiye'nin nüfusunu tekrardan arttırmaya yönelik eylemlere dönüş yapmasına sebebiyet vermiştir. Bu durumun arka planında bilhassa 1960'ların ortasından itibaren uygulamaya geçirilen nüfusu azaltıcı politikaların da etkisi büyüktür. Öyle ki, 1960'lı yıllardan itibaren nüfus artış hızı devamlı bir şekilde düşmüştür. 1960 yılında Cumhuriyet tarihinde görülen en yüksek nüfus artış oranı binde 28,5 olarak kayıtlara geçmişken 2020 yılında ise binde 5,5 oranı ile en düşük nüfus artış hızı görülmüştür (Gelekçi, 2015, s. 604). 2022 yılı itibarıyla ise nüfus artış hızı binde 7,1 olmuştur. Cumhuriyetle birlikte uygulanan nüfusu arttırıcı politikaların etkileri 1960'larda görülmeye başlamışken uygulanan nüfusu azaltıcı politikalar neticesinde nüfusun artış hızının her geçen gün azaldığı görülmektedir. Bunda uygulanan politika ve hukuki düzenlemelerin yanı sıra toplumsal ve iktisadi değişimlerin de etkisi bir hayli fazladır. Kentleşme, eğitime verilen önem, eğitim düzeyinin artması, kadınların eğitim süreçlerine ve iş hayatına daha fazla dahil olmaları, evlilik yaşının yükselmesi, çocuk sahibi olma eğiliminin daha rasyonel bir hal alması, ekonomik ve siyasi sorunlar gibi sebepler de nüfusun artmasını engelleyecek etkenlerden olmuştur. Bunların dışında 1960'lardan itibaren yoğun bir biçimde yurt dışına gidenlerin ilerleyen yıllarda bulundukları ülkelerde nüfuslarını arttırmaları böylelikle Türkiye'den aile birleşmeleri aracılığıyla az da olsa nüfus çekmeleri nüfusun artışını engelleyen bir başka etken olarak zikredilebilir.

Türkiye, doğumların ve ölümlerin yüksek olduğu bir düzeyden daha düşük olduğu bir düzeye erişmiştir. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından 1950'lere kadar kaba doğum ve ölüm hızları yüksek denilebilecek seviyelerde olmuştur. Bu dönem için "kaba doğum hızı binde 45'in, kaba ölüm hızı ise binde 31'in üzerinde" gerçekleşmiştir. 1950-1955 yılları arasında ise kaba doğum hızı binde 48,3 oranı ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır (Ergöçmen ve Keskin, 2022, s. 65). 2022 yılı itibarıyla kaba doğum ve ölüm hızları sırasıyla binde 12,2 ve binde 5,9 olmuştur.

Tablo 8.

İstatistiki bölge birimleri sınıflamasına göre kaba doğum hızı, 2009-2022

2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
17,6	17,2	16,9	17,2	17	17,5	17,1	16,6	16,2	15,4	14,4	13,4	12,9	12,2

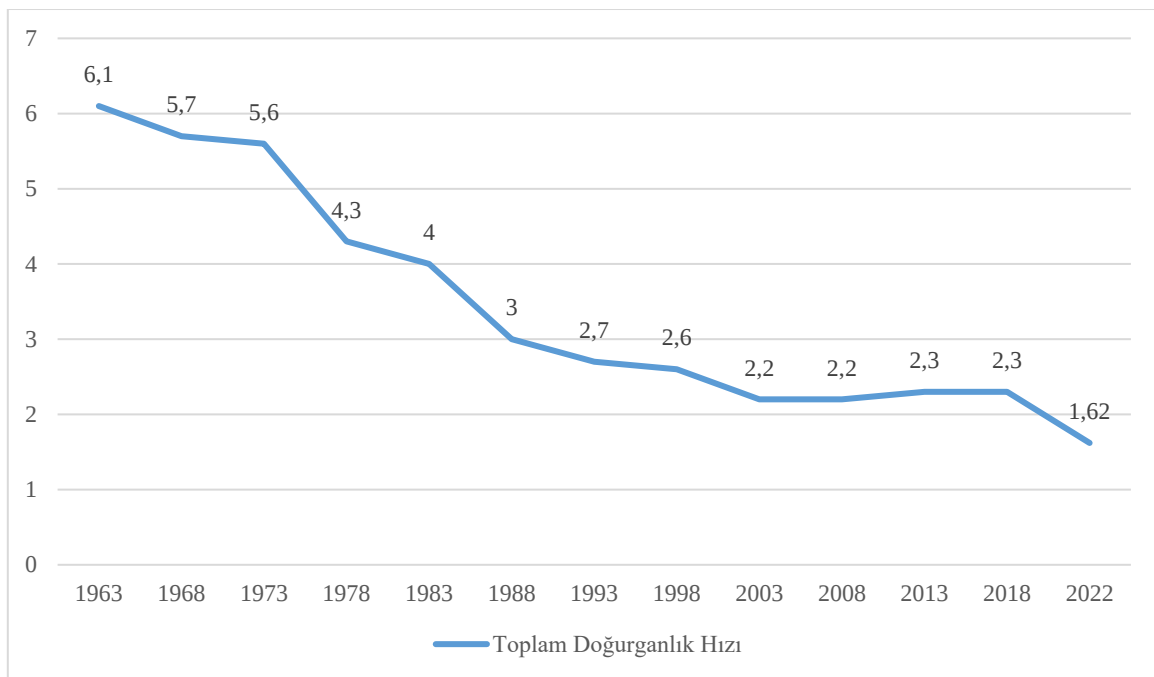
Tablo 9.

İstatistiki bölge birimleri sınıflamasına göre kaba ölüm hızı, 2009-2022

2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
5,1	5	5,1	5	4,9	5,1	5,2	5,3	5,3	5,2	5,3	6,1	6,7	5,9

Türkiye'de doğurganlık seviyesi esas itibarıyla 1950'lerin sonlarından itibaren azalma eğilimi içerisine girmiş ve bu seviyeden daha yukarıya yükselmemiştir. Öyle ki, 1950'li yıllarda kadın başına 6-7 doğum seviyesinde olan toplam doğurganlık hızı 2005-2015 yılları arasında yenilenme düzeyi olan 2,1 çocuk seviyesine kadar gerilemiştir (Yavuz, 2022, s. 259). Aynı

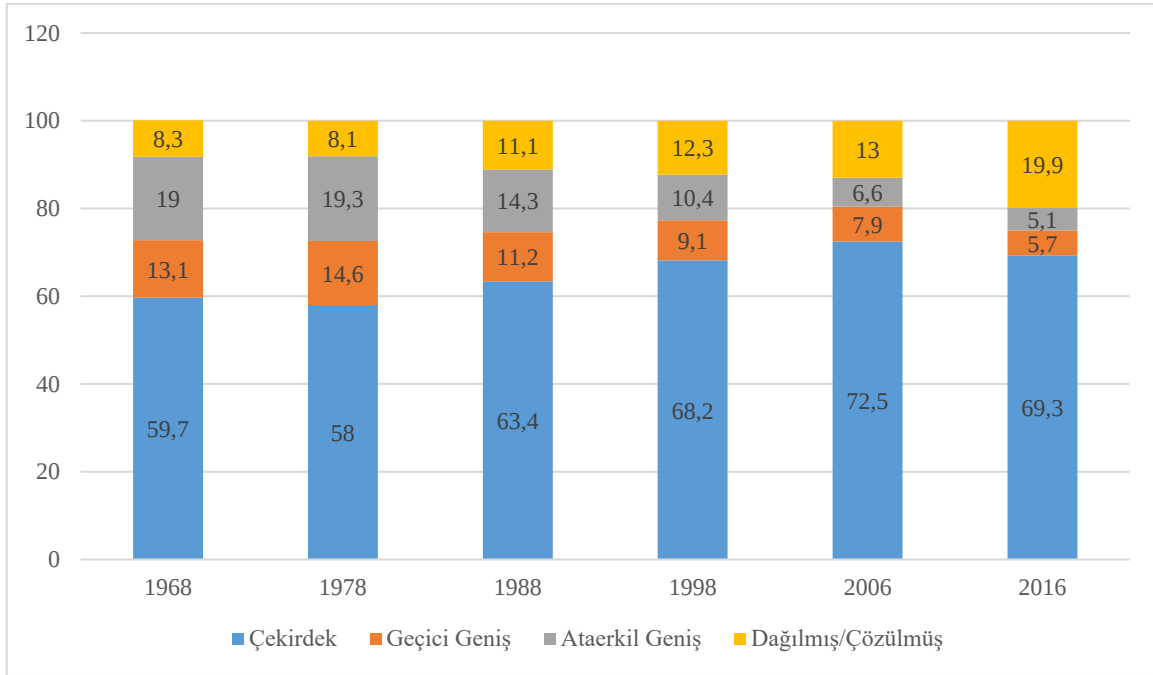
zamanda demografik geçiş yaklaşımına ters biçimde ülke içindeki doğurganlık düzeyi bölgelere ve illere göre farklılık içermektedir. Böylelikle Türkiye tek ve homojen bir demografik değişim sürecini yaşamamaktadır. En son yapılan 2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması'na (2019) göre, toplam doğurganlık hızı doğudaki iller için 3,2; kuzeydeki iller için 1,6; güneydeki iller için 2,8; orta ve batı bölgelerdeki iller için ise 2,1 çocuk seviyesindedir. 20-24 yaş doğurganlıkta en yüksek grup iken 25-29 yaş 2010'lar itibariyle bu ağırlığın kaydığı grup olmuştur (Ergöçmen ve Keskin, 2022, s. 73-76). Bu durumun en temel nedenleri ise, kültürel farklılıklar, yaşlanmanın artması, kırdan kente göç, kentleşmenin yaygın hale gelmesi, evliliklerin ileri yaşlara ertelenmesi, eğitim seviyesinin ve eğitime ayrılan zamanın artması, doğum kontrol yöntemlerinin gelişmesi ve benzerleri gibidir. Dolayısıyla doğurganlık üzerinden yapılan nüfus projeksiyonlarına göre doğurganlıktaki azalmanın devam edeceği tahmin edilmektedir (Yavuz, 2022, s. 260).

Şekil 2. Nüfus araştırmalarına göre Türkiye’de toplam doğurganlık hızı (Eryurt, 2010; HÜNEE, 2019 akt. Yavuz, 2022, s. 262)

Doğurganlığın temelinde yer alan evlilik ve aile kurumları da yüz yıllık süreç içerisinde önemli değişimler geçirmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında nüfusu arttırıcı politikaların benimsendiğı dönemde İstanbul için ilk evlenme yaşları kadınlarda ortalama 23, erkeklerde ise 30 yaş civarında olmaktadır (Duben ve Behar, 2014 akt. Yavuz, 2022, s. 263). Bu durum 1950’li yıllarda Anadolu’da ise erkeklerde 20-22; kadınlarda ise 14-18 yaş aralığında idi (Yavuz, 2022, s. 263). 2001 yılında erkeklerde 26 ve kadınlarda 23 olan ortalama ilk evlenme yaşı, 2022 yılında erkeklerde 28,2; kadınlarda ise 25,6 olmuştur. Erken evlilik olarak tanımlanan 15-19 yaş arasındaki evlilikler her geçen gün azalmıştır. TNSA 1993’te bu yaş grubunda evlenmiş olanların oranı yüzde 13,5 iken, TNSA 2018’de bu oran yüzde 5,1’e gerilemiştir (Yavuz, 2022, s. 270). Bilhassa 1960’lardan itibaren yoğun bir biçimde kırdan kente hareketlilik, tarım, hayvancılık ve benzeri aile emeğini gerektiren işgücü kollarından hizmet ve sanayi gibi kentte yer alan istihdam alanlarına kayış da aile ve evlilik örüntülerini değiştirmeye başlamıştır. Evlenme kararlarının alınmasında da aracı olma, görücü usulü gibi

yöntemler yerine bireylerin kendi seçimlerinin belirginleşmesi evlilik süreçlerini değiştirmiştir. Dolayısıyla 1960'lardan günümüze evliliklerde kadınların tercihleri daha belirleyici hale gelmiştir (Yavuz, 2022, s. 266). Tarım ve hayvancılık ile irtibatları azalan, kent alanlarında hayatlarını sürdürmeye başlayan aileler için çocuğun da anlamı değişmektedir. Nitekim bu değişim hanehalkı yapılarına ve sayılarına da etki etmiştir. Geniş aile biçiminden çekirdek aile biçimine doğru çok genel bir eğilim söz konusu olmaktadır. Dağılmış, çözülmüş, parçalanmış aile biçimleri çok daha yaygın hale gelmiştir. Bundan başka tek başına hayatını sürdüren 65 ve üzeri yaşa sahip kadın bireylerin sayısında da belirgin bir artış söz konusudur.

Şekil 3. Aile ve hanehalkı kompozisyonlarının değişimi (yüzde), 1968-2016 (Yavuz, 2022: 267)

Evliliklerdeki, aile ve hane yapısındaki değişimler doğurganlık eğilimlerine ve oranlarına etki ederek toplum içerisindeki yaş gruplarının oransal dağılımının değişimine de neden olmaktadır. Bu anlamda doğurganlığın uzun vadede tekrardan yüksek seviyelere çıkması zor gözükmeyle birlikte 0-14 yaş grubunun giderek azalması ve 65 ve üzeri yaş grubunun ise artması çok daha belirgin hale gelmektedir (bkz. Tablo 5).

Genel hatlarıyla 1960'lara kadar yoğun biçimde kırsal alanda tarım, hayvancılık ve benzeri geçim vasıtalarıyla hayatlarını idame ettirmeye çalışan bir toplum görünümünden hizmet sektörünün daha da öne geçtiği bunun yanı sıra sanayi ve inşaat alanlarında da yer alan işgücünün olduğu bir toplum hüviyetine sahip olan Türkiye'nin bu görünümünün arkasında yatan en temel sebep kırdan kente doğru gerçekleşen hareketlilik temelinde kentlerin kalabalık hale gelmeleri ve tarım ve hayvancılıktan farklı olarak hizmet, sanayi ve inşaat sektörlerinde iş alanlarının daha da tercih edilir hale gelmesidir. Eğitime olan talebin ve eğitim seviyesinin de her geçen gün artmasıyla iş piyasaları, iktisadi faaliyetler, toplumsal yapı ve demografik unsurlar hızlı bir biçimde değişim göstermektedir. Öyle ki bazı iş kollarında yerli işçi bulma sıkıntısı belirgin olmakta göçmen işçilerin yasal ya da yasal olmayan biçimlerde istihdamı söz konusu olmaktadır.

2011 yılında Arap Baharı adı verilen eylemler neticesinde Ortadoğu ülkelerinde meydana gelen toplumsal hareketlenmeler Suriye’de de etkisini göstererek bugün için devam eden çok boyutlu iç savaşın sürmesine sebebiyet verdi. Bu durum da o yıllardan itibaren yasal ve yasa dışı olmak üzere çok farklı kavramlara sahip göçmenin Suriye’den Türkiye’ye gelişine neden oldu. Bölgesinde yer alan birçok ülkede yaşanan olumsuz durumlar neticesinde meydana gelen kitlesel hareketlilik Türkiye’yi başta demografik olmak üzere birçok unsur açısından bir hayli etkilemektedir. Suriyelilerin geçici koruma statüsünde bulunmalarının³⁵ yanı sıra Ukrayna-Rusya savaşı sürecinde de çok sayıda insanın Türkiye’ye giriş yaptıkları bilinmektedir.³⁶ Son yıllarda ABD’nin Afganistan’dan ayrılmasıyla meydana gelen durum neticesinde ülkesinden ayrılıp daha Batı’daki ülkelere gitmeye çalışanların belirli bir kısmı da Türkiye’de yer almakta yahut Türkiye’yi bir geçiş (transit) ülke olarak görerek daha Batı’daki ülkelere ulaşmaya çalışmaktadır. Bunların yanı sıra Türkiye’de nitelikli göçmen vasfına sahip ve uzun vadede diplomatik, kültürel ve benzeri etkilere imkan tanıyabilecek şekilde uluslararası öğrenciye de ev sahipliği yapılmaktadır.³⁷ Ortadoğu ülkelerinden başka Afrika ülkelerinden de çok sayıda insanın bulunduğu Türkiye için uzun vadede insan hakları, demografi ve güvenlik açısından ülke menfaatlerine aykırılık teşkil etmeyen, geçmişi ile uyumlu bir göçmen ve uyum politikasını benimsemesi gerekmektedir. Son yıllarda tüm dünyada meydana gelen göçmen hareketliliği, doğurganlık eğilimlerindeki azalmalar ve ölüm sayılarındaki düşüşler bir arada düşünüldüğünde ulus devlet oluşumu öncesinde çok milletli ülke nüfusları görünümü bilhassa Batı’daki ülkelerde hakim durum haline dönüşmeye başlamıştır. Bu vaziyet, dünyadaki başat gelişmelere ve değişimlere kayıtsız kal(a)mayan Türkiye’yi de etkilemektedir. Bu da Cumhuriyet’in kurulması ile birlikte devlete uygun bir ulus inşa etme amacını taşıyan Türkiye için ulus devlet öncesi dönemde var olan çok milletli toplum anlayışını göç ve uyum politikaları ile güncellemesinden geçmektedir. Bu da büyük ölçüde birlikte yaşamayı mümkün kılan hukuki düzenlemeler, politikalar ve toplumsal bilinç ile mümkün olabilecektir.

Sonuç

Cumhuriyetin yüz yılını doldurduğu bu yılda Türkiye’nin demografik bir muhasebesini yapmaya çalışan bu çalışma kapsamında nüfusun geçmişine, gelişimine ve geleceğine odaklanılmıştır. 1960’lardan itibaren nüfus artışının bir sorun olarak görüldüğü durumdan tıpkı Cumhuriyet’in kuruluşunda olduğu gibi nüfusunu arttırmaya çalışan bir ülke durumuna evrilen bir Türkiye ile karşı karşıyayız. Yüz yıllık süreç içerisinde uygulanan nüfus politikaları ve yürürlüğe konulan hukuki düzenlemeler ile nüfusa müdahalelerde bulunulmuş ancak günümüze doğru gelindikçe dünyadaki nüfus eğilimleri, değişen toplumsal, iktisadi, siyasi ve benzeri unsurlar neticesinde, demografik geçiş sürecinin son aşamasına varılmıştır. Her geçen yıl doğurganlığın giderek düşmesi ve sağlık imkanlarındaki iyileşmeler ile de ilintili olarak yaşlı

³⁵ T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı’nın 11.04.2024 tarihli verisine göre, 3 milyon 118 bin 499 Suriyeli geçici koruma kapsamında Türkiye’de barınmaktadır. Diğer istatistik verileri için bkz. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim: 20.04.2024).

³⁶ “Türkiye’de mültecilerin dışında 1 milyon 335 bin kişi de resmi ikamet izni ile yaşıyor. İlk sırada 154 bin ile Rus vatandaşları yer alıyor. Ukrayna vatandaşları ise 47 bin ile 9. sırada bulunuyor.” Detaylı bilgi için bkz. <https://tr.euronews.com/2023/01/28/turkiyede-resmi-izinle-ikamet-eden-yabanci-sayisi-13-milyon-ruslar-ilk-sirada#:~:text=> (Erişim: 07.09.2023).

³⁷ Yükseköğretim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Erol Özvar’ın açıklamasına göre, Türkiye’de 198 farklı ülkeden 350 bine yakın yabancı öğrenci bulunmaktadır. Böylelikle Türkiye, en fazla uluslararası öğrenciye sahip ilk 10 ülke arasında yer almaktadır. İlgili kaynak için bkz. <https://www.dha.com.tr/egitim/yok-baskani-ozvar-hedefimiz-uluslararasi-ogrenci-sayisi-bakimindan-dunyada-ilk-5e-girmek-2424391> (Erişim: 20.04.2024)

nüfusu artan bir ülke olan Türkiye, bölgesindeki birçok ülkeye kıyasla yine de genç ve dinamik bir demografik yapıya sahiptir.

Türkiye, 2022 yılı sonu itibarıyla 194 ülke arasında nüfus büyüklüğü itibarıyla 18. sırada yer almakta ve Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA)'nın verisine göre, dünyanın sahip olduğu toplam nüfusun (8 milyar 45 milyon)³⁸ yüzde 1,1'ini meydana getirmektedir. Genç nüfus oranı azalan Türkiye'nin AB'ye üye ülkelere kıyasla yine de daha fazla oranda genç bir nüfusa sahip olduğu bilinmektedir. Öyle ki, Türkiye'nin genç nüfus oranı (yüzde 15,2), AB'ye üye 27 ülkenin genç nüfus oranı ortalamasından (yüzde 10,6) yukarıda ancak dünya genç nüfus ortalamasından (yüzde 15,5) ise bir miktar aşağıdadır. Buna karşın Türkiye'de yaşlı nüfus oranı her yıl artmaktadır. Dünya ortalaması yüzde 9,8 olan yaşlı nüfus oranı, Türkiye'de 2023 yılı sonu itibarıyla yüzde 10,2 olmuştur. AB'ye üye ülkelerin yaşlı nüfus oranlarının ortalaması (yüzde 21,2) ile bu kıyaslama yapıldığında ise Türkiye'nin daha düşük bir yaşlı nüfus oranına sahip olduğu görülmektedir.³⁹ Buna rağmen doğurganlığın düşmesi ve yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte genç bağımlı nüfus azalmakta yaşlı bağımlı nüfus ise artmaktadır. Yaşlı nüfusun dağılımı kırsal ve kent nüfus oranlarında da karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, nüfusun yüzde 93'ü kent merkezlerinde, yüzde 7'si ise kırsal alanlarda yaşıyor gözükmemektedir. Bu dağılımın içerisinde sağlıklı, kaliteli yaşam ve yalnız yaşamama koşulları açısından yaşlı nüfusun, kent alanlarında daha fazla sayıda yaşadıkları, kırsal bölgelerde de diğer yaş gruplarına göre daha fazla oldukları bilinmektedir. Bilhassa kadınların erkeklerden daha fazla süre yaşadıkları bilindiğinden çok sayıda yalnız başına hayatını idame ettirmeye çalışan kadın yaşının varlığı söz konusudur. Yaşlılık, bu anlamda insan hayatının normal bir evresini içermektedir. Ancak Türkiye özelinde yaşlılık ise, yoksullukla iç içe geçmiş bir süreç ihtimalini gündeme getirmektedir (Bölükbaşı, 2022, s. 169-173).

Türkiye için öngörülen nüfus projeksiyonlarına bakıldığında ise, nüfusun 2040'ta 100 milyonu geçmesi beklenmekte, 2069'da ise Türkiye'nin erişebileceği en yüksek nüfusun 107 milyon 664 bin 79 olacağı tahmin edilmektedir. Yine benzer projeksiyonlara göre, "yaşlı nüfus oranının 2014'te yüzde 16,3'e, 2060'ta yüzde 22,6'ya ve 2080'de yüzde 25,6'ya yükseleceği" öngörülmektedir. 2022 yılı itibarıyla 33,5 olan ortalama yaşın ise, 2040'ta 38,5'e, 2060'da 42,3'e ve 2080'de ise 45 yükselmesi tahmin edilmektedir.⁴⁰

Nüfusun yaşlanmasının yanı sıra genç nüfusun her geçen yıl azalan bir artış göstermesinin arkasında Türkiye'de değişen ve dönüşen toplumsal hayat akışının bir neticesi olarak evlilik pratiklerindeki değişim yatmaktadır. Bu bağlamda kentleşme, eğitim süresinin uzaması, aile ve hane yapısının değişmesi, tek ebeveynli hane halklarının oranının artması, tek kişilik ve aile bağı olmayan hanelerin sayıca artışı, evlilik yaşının ilerlemesi, azalan kaba evlenme hızı, doğurganlık hızının düşüşü, boşanma oranlarındaki artış, aile ve hane halkı büyüklüğündeki düşüş gibi temel demografik unsurlarda dönüşümler gözlenmektedir (Bölükbaşı, 2022, s. 168-169, 173-176).

Nüfusun meydana gelmesinde temel bileşenler olarak kabul edilen doğumlar, ölümler ve göçler açısından değerlendirildiğinde Türkiye'nin güncel haliyle geçmişe kıyasla düşük doğum

³⁸ <https://www.unfpa.org/data/world-population-dashboard> (Erişim: 06.09.2023)

³⁹ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2023-49688> (Erişim: 06.09.2023).

⁴⁰ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-Projeksiyonlari-2018-2080-30567> (Erişim: 06.09.2023).

ve ölüm oranları göz önüne alınacak olursa uzun vadede nüfusunu tahkim edebilmesi, hedeflediği 100 milyon nüfusa ulaşabilmesi için göçmen nüfusuna ihtiyacı olacaktır. Göçmen nüfus bilhassa genç işgücü aracılığıyla istihdam piyasasında katma değer üretilmesinde etkili olabilecekken diğer yandan yerli unsurların bu hususta işsizlik oranlarını arttırabilecek, toplumsal ve iktisadi sorunların daha belirginleşmesine sebebiyet verebilecektir. Bu gibi olumsuz durumlar düşünüldüğünde Türkiye’de doğurganlık eğilimleri kalite-miktar yaklaşımı çerçevesinde şekillenmekte, çekirdek aile yapısı içerisinde bir çocuk sahibi olma örüntüsü çok daha yaygın hale gelmektedir. Bu da nüfusun yenilenebilmesi için yeterli olmaktadır.

Kamu politikalarının toplumsal hayatta işlevsel olabilmesi için öncelikle politika yapıcılarının, üniversitelerin, araştırma ve sivil toplum kuruluşlarının demografi konusundaki eylem ve söylemlerinin temelinde mevcut toplumsal hayatı doğru tanıyabilme yer almalıdır. Böylelikle hızlıca değişen toplumsal yapı bağlamında çocuk, genç, yaşlı ve benzeri yaş gruplarına, engelli, göçmen ve diğerlerine yönelik olarak etkili politikalar geliştirilebilmiş olacaktır. Bu hususta benzer deneyimleri yaşamış ve yaşamakta olan ülkelerin toplumsal yapılarına ilişkin veriler ve görünümeler takip edilerek bunlardan istifade edilebilmelidir.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen göç: Konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aygöl, Ş. (2022). Nüfus hizmetlerinde dijital dönüşüm ve e-devlet uygulamaları. M. F. Aysan, (Ed.), *Türkiye’de nüfus ve toplum içinde* (ss. 129-156). Yeditepe Yayınevi.
- Aysan, M. F. (2022). Türkiye’de nüfus ve toplum: dünü, bugünü, yarını. M. F. Aysan, (Ed.), *Türkiye’de nüfus ve toplum içinde* (ss. 1-16). Yeditepe Yayınevi.
- Baycar, K. (2022). Küresel göçler çağında Osmanlı İmparatorluğu’nun dış göç politikaları 1870-1914. M. F. Aysan, (Ed.), *Türkiye’de nüfus ve toplum içinde* (ss. 223-256). Yeditepe Yayınevi.
- Bozkurt, F. (2011). Tereke defterleri ve Osmanlı demografi araştırmaları. *Tarih Dergisi*, 54(2), 91-120.
- Bölükbaşı, A. (2022). Türkiye’de demografik dönüşüm: sorun alanları ve gelecek beklentileri. F. Tuna, (Ed.), *21. Yüzyılda Türkiye’nin Dönüşümü içinde* (ss. 159-186). Özgür Yayınları.
- Can, B. (2023). Cumhuriyet döneminde Türkiye’nin nüfus politikaları: Yeni bir kronolojik sınıflandırma. *TroyAcademy International Journal of Social Sciences*, 8(1), 1-37.
- Can, B. (2021). *Demografik fırsat penceresi açısından Türkiye’nin nüfus politikaları ve nüfuslanma süreci* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Çadırcı, M. (1993). Tanzimat döneminde çıkarılan men-i mürur ve pasaport nizamnameleri. *Belgeler*, 19, 169-185.
- Çakmak, F. (2009). Cumhuriyet’in ilk yıllarında nüfusu kayıt altına almaya yönelik girişimler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇITAD)*, 8(18), 89-115.
- Çavlin Bozbeyoğlu, A. & Rittersberger Tılıç, H. (2011). Türkiye’de değişen nüfus bilgi sisteminin kamu yönetimine katılan ve kamu hizmetlerinden faydalanan “vatandaşla” ilişkisi. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(1), 89-112.
- Duben, A. & Behar, C. (2014). *İstanbul haneleri: Evlilik, aile ve doğurganlık, 1880-1940* (Çev. N. Mert). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Elibol, N. (2007). Osmanlı İmparatorluğu’nda nüfus meselesi ve demografi araştırmaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*. 12(2), 135-160.
- Ergöçmen, B. & Keskin, F. (2022). Türkiye nüfusunun değişimi. *Türkiye’de nüfus ve toplum*. M. F. Aysan, (Ed.), *Türkiye’de nüfus ve toplum içinde* (ss. 59-88). Yeditepe Yayınevi.
- Eryurt, M. A., Canpolat, Ş. B. & Koç, İ. (2013). Türkiye’de nüfus ve nüfus politikaları: Öngörüler ve öneriler. *Amme İdaresi Dergisi*, 46(4), 129-156.
- Eryurt, M. A. (2010). Türkiye’de doğurganlığın dönüşümü: Alt nüfus gruplarındaki farklılaşmalar. Türkiye’de doğurganlık, üreme sağlığı ve yaşlılık. *2008 Türkiye nüfus ve sağlık araştırması ileri analiz*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK, s. 1-40.

- Gelekçi, C. (2015). 1960 sonrası dönemde Türkiye’de nüfus yapısı ve bazı temel özellikleri üzerine tespitler. *Sosyoloji Konferansları*, 52(2), 587-607.
- Gelekçi, C. (2014). Türkiye’de nüfus yapısı ve temel özellikleri (1938-1960 dönemi). *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31(2), 127-137.
- Güllüpinar, F. (2020). Modern nüfus kuramları. F. Göktuna Yaylacı (Ed.), *Nüfus ve toplum* içinde (ss. 80-116). Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Güneş, M. (2014). Osmanlı dönemi nüfus sayımları ve bu sayımları içeren kayıtların tahlili. *Gazi Akademik Bakış*, 8(15), 221-240.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2019). *2018 Türkiye nüfus ve sağlık araştırması*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ve TÜBİTAK.
- İçduygu, A. & Sirkeci, İ. (1998). Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde göç hareketleri. O. Baydar (Ed.), *75. Yılda köylerden şehirlere* içinde (ss. 249-268). Tarih Vakfı.
- İpek, N. (2022). 19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı’da göç ve iskân faaliyetleri. M. F. Aysan, (Ed.), *Türkiye’de nüfus ve toplum* içinde (ss. 159-194). Yeditepe Yayınevi.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı nüfusu (1830-1914) demografik ve sosyal özellikleri*. (Çev. B. Tırnakçı). Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (1985). The Ottoman emigration to America, 1860-1914. *International Journal of Middle Eastern Studies*, 17(2), 175-209.
- Köksal, A. (2000). Türkiye 1997 genel nüfus sayımı sonuçları hakkında düşünceler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40(1-2), 213-218.
- Oktay, E. Y. (2013). Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanından günümüze uygulanan nüfus politikaları. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 31-53.
- Tamer, A. & Çavlin Bozbeyoğlu, A. (2004). 1927 nüfus sayımının Türkiye’de ulus devlet inşasındaki yeri: basında yansımalar. *Nüfusbilim Dergisi*, 26, 73-88.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü İstatistik Göstergeler 1923-1990 (1991). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- TÜİK (2023). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2023* <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2023-49684> (Erişim: 20.04.2024).
- TÜİK (2022). *Yıllara, yaş grubu ve cinsiyete göre nüfus, 1935-2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685> (Erişim: 04.09.2023).
- TÜİK (2022a). *Yaş grubu ve cinsiyete göre il/ilçe merkezi ve belde/köy nüfusu, 2007-2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685> (Erişim: 04.09.2023).
- Türkyılmaz, A. S. & Çağatay, P. (2022). Türkiye’de nüfus verilerinin toplanması ve yeni eğilimler. M. F. Aysan (Ed.), *Türkiye’de nüfus ve toplum* içinde (ss. 89-128). Yeditepe Yayınevi.

- Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD). (1999). Türkiye'nin fırsat penceresi: Demografik dönüşüm ve izdüşümleri. Yayın No. TÜSİAD-T/99-1-251.
- Yavuz, S. (2022). Türkiye'de doğurganlıkta güncel durum ve geleceğe yönelik eğilimler. M. F. Aysan (Ed.), *Türkiye'de nüfus ve toplum* içinde (ss. 259-298). Yeditepe Yayınevi.
- Yüceşahin, M. M. (2011). Küresel bir süreç olarak demografik dönüşüm: Mekansal bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(1), 11-27.